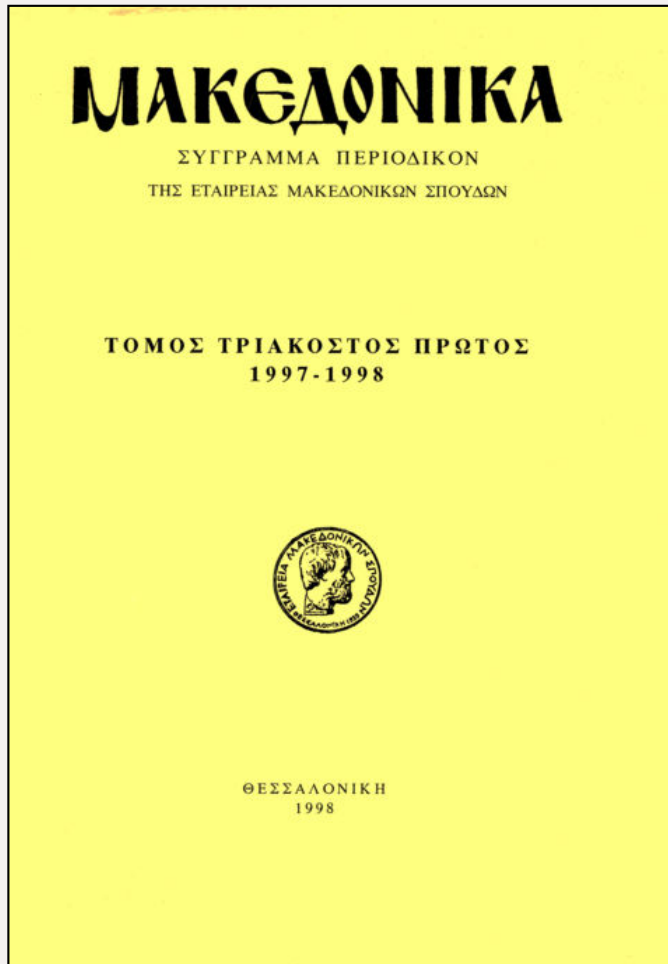

Μακεδονικά

Τομ. 31, 1998

Η κοινοτική εκπαίδευση στην εκκλησιαστική
επαρχία Καστοριάς

Ηλιάδου-Τάχου Σοφία

<http://dx.doi.org/10.12681/makedonika.129>

Copyright © 2014 ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ

To cite this article:

Ηλιάδου-Τάχου, Σ. (1998). Η κοινοτική εκπαίδευση στην εκκλησιαστική επαρχία Καστοριάς. *Μακεδονικά*, 31(1), 299-322. doi:<http://dx.doi.org/10.12681/makedonika.129>

Η ΚΟΙΝΟΤΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΕΠΑΡΧΙΑ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ

Εισαγωγική σημείωση

Το ανέκδοτο αρχείο της «Ιεράς Μητροπόλεως Καστορίας» αποτελείται από πλήθος μη ταξινομημένων λυτών εγγράφων, τα οποία αναφέρονται σε οικονομικά ζητήματα των «Σχολών Καστορίας» ή σε ζητήματα πρόσληψης εκπαιδευτικού προσωπικού. Το αρχείο, που φυλάσσεται σε σάκους κάτω από την Αγία Τράπεζα παρακειμένου στη Μητρόπολη ναού, περιλαμβάνει ένα πλήθος συμβολαίων πρόσληψης, καθώς και αποδείξεις πληρωμών των δασκάλων, ή κώδικες αλληλογραφίας των εφόρων.

Η έλλειψη κατάταξης καθιστά εξαιρετικά δύσκολη την προσέγγιση του αρχείου, καθώς και την παραπομπή στα έγγραφα που περιέχει.

Για την πραγματοποίηση των σκοπών αυτής της εργασίας χρησιμοποιήθηκαν τα έγγραφα που αφορούσαν εκπαιδευτικά ζητήματα.

Στο εξής η οποιαδήποτε παραπομπή θα δηλώνεται με το είδος του εγγράφου και τον χρονολογικό του προσδιορισμό.

1. Η εκπαίδευση στην Καστοριά από το 1840 ως το 1886. Σχολεία και εκπαιδευτικό προσωπικό - Αμοιβές εκπαιδευτικού προσωπικού

Η ένταξη σε περιόδους της εκπαιδευτικής δραστηριότητας που εκδηλώνεται στην εκκλησιαστική επαρχία Καστορίας στο διάστημα 1840-1886 προϋποθέτει την πρόταξη ορισμένων κριτηρίων. Τα κριτήρια αυτά σχετίζονται με το είδος των σχολείων που λειτουργούν στην κοινότητα, με το επίπεδο των διδασκόντων και με τους στόχους της εκπαίδευσης.

Το χρονικό διάστημα 1840-1842 μπορεί να χαρακτηριστεί ως περίοδος προετοιμασίας, αφού τότε λειτουργεί μόνο μια αλληλοδιδασκτική¹ ή δημοτική σχολή με δύο δασκάλους. Στην εκπαιδευτική περίοδο των δύο σχολικών ετών διδάσκουν ο Γεώργιος, ο οποίος στα πρακτικά φέρει την προσωνυμία «ο Ψάλτης» και ο Σακελλάριος Αναστάσιος, ο οποίος επιπλέον ονομάζεται «Ιερεύς Βελβενδών»². Το 1841-42 στη Σχολή διδάσκουν ο Σακελλάριος Ανα-

1. Στις αποδείξεις που εκδίδει η εφορεία στα 1866 επί μητροπολίτου Νικηφόρου αναγράφεται: «Τῷ Ἀλληλοδιδάκτῃ Α. Ζάχου γρόσια 1250» (28/5/1866).

2. Σε ανάλογη απόδειξη του έτους 1842 αναγράφεται «Ἐλαβον Γρόσια 400 δι' ἑν σχολεῖον τῆς Θεοσώπου πόλεως Καστορίας, Σακελλάριος Ἀναστάσιος Ἱερεὺς Βελβενδῶν 23/4/1842».

στάσιος και ο Θεόδωρος Αργυρίου. Τα κυριότερα χαρακτηριστικά αυτής της περιόδου της προετοιμασίας είναι η στενή εξάρτηση της εκπαίδευσης από την Εκκλησία, αφού διδάσκουν κυρίως άτομα άμεσα ή έμμεσα σχετιζόμενα με τις λειτουργικές ανάγκες της Εκκλησίας.

Αντίθετα με το διάστημα προετοιμασίας, η αμέσως επόμενη περίοδος λειτουργίας των σχολών Καστοριάς, η οποία μπορεί να χαρακτηριστεί ως «πρώιμη περίοδος», έχει, όπως αποδεικνύεται από την ίδρυση νέων σχολικών τύπων και βαθμίδων, τη δυναμική εκείνη, η οποία θα οδηγήσει μακροπρόθεσμα τις σχολές Καστοριάς στην ακμή. Η πρώιμη περίοδος εκτείνεται από το 1843 ως το 1860. Η αφετηρία αυτής της περιόδου σχετίζεται με την πρώτη μαρτυρημένη στο αρχείο μνεία της «Ελληνικής Σχολής Καστοριάς»³, η οποία έχει ένα δάσκαλο και της οποίας η λειτουργία την πρώτη χρονιά περιορίζεται σε μια τάξη.

Το 1860, που προσδιορίζεται ως το τέλος αυτής της περιόδου, είναι ο χρόνος κατά τον οποίο έχουμε την πρώτη μνεία του Παρθεναγωγείου και σημαίνει κατά τη γνώμη μου το πέρας σε μια περίοδο, όπου το ενδιαφέρον για τη γυναικεία εκπαίδευση συμπορεύεται με μια κοινωνία που θέτει νέες προτεραιότητες.

Στη διάρκεια της πρώιμης περιόδου λειτουργούν στην Καστοριά δύο είδη σχολείων. Πρόκειται για την Αλληλοδιδασκτική ή Δημοτική Σχολή Καστοριάς, η οποία έχει έναν ή δύο δασκάλους, και την Ελληνική Σχολή, στην οποία διδάσκει ένας δάσκαλος. Το 1843 δίδαξαν, σύμφωνα με τις αποδείξεις πληρωμών που διασώθηκαν, οι δάσκαλοι Θ. Αργυρίου και Ζ. Παπακυριακού, ο οποίος επιπλέον ονομάζεται «ο παιδαγωγός»⁴, το έτος 1844 οι Αργ. Παπαρρίζου⁵ και Αλεξίου, ιεροψάλτης⁶, το 1852 οι Δ. Σακελλαριάδης⁷ και Αλεξίου, ο οποίος φέρει την προσωνυμία «ιερομόναχος», το 1855 οι Α. Αργυριάδης⁸

Όπως είναι εύλογο το πληροφοριακό υλικό που βασίζεται μόνο σε σωζόμενες αποδείξεις πληρωμών των δασκάλων αυτών δυσχεραίνει υπερβολικά τόσο τον προσδιορισμό της εναλλαγής και της συνέχειας, όσο και τη διαμόρφωση συγκεκριμένης εικόνας για το είδος και τον χαρακτήρα των μαθημάτων που διδάσκονται από το εκπαιδευτικό προσωπικό. Αναγκαστικά λοιπόν θα υφίστανται διαστήματα, για τα οποία δεν θα έχουμε καμία πληροφορία, και άλλα, για τα οποία οι πληροφορίες μας θα είναι ανεπαρκείς. Επειδή μάλιστα δεν υπάρχει άλλη πηγή για αυτή τη χρονική περίοδο, το υλικό που παρατίθεται δεν μπορεί να συμπληρωθεί.

3. Σε απόδειξη παραλαβής χρημάτων ο Θεόδωρος Αργυρίου υπογράφει ότι παρέλαβε την τριμηνία του στις 2/6/1842, και ορίζεται ως δάσκαλος της Ελληνικής Σχολής.

4. Σε απόδειξη παραλαβής χρημάτων της 9/4/1842 υπογράφει «Ζήσης Παπακυριακού, ο παιδαγωγός».

5. Βλ. επιστολή υποδιδασκάλου Αργυρίου Παπαρρίζου προς την εφορεία με ημερομηνία 16/5/1844.

6. Βλ. απόδειξη παραλαβής μισθού τριμηνίας ιερομόναχου Αλεξίου (Ιανουάριος 1844).

7. Βλ. απόδειξη παραλαβής 1.125 γροσίων Δούκα Σακελλαριάδη για την τρίτη τριμηνία του (έτος 1852).

8. Βλ. απόδειξη παραλαβής 1.250 γροσίων του ελληνοδιδασκάλου Α. Αργυριάδη με ημερο-

και Αλεξίου, ιερομόναχος (πρόκειται μάλλον για το ίδιο πρόσωπο που διδάσκει στα 1852), το 1856 οι Αλεξιάδης⁹, Αλ. Γεωργίου και Δ. Σακελλαριάδης¹⁰, το 1858 οι Σιδέρης, υποδιδάσκαλος¹¹, Αλεξίου Ιεροψάλτης¹², Δ. Σακελλαριάδης και Αθ. Αργυρίου ή Αργυριάδης και το 1859 οι Αθ. Αργυρίου¹³, Σιδέρης, Σακελλαριάδης και Αλεξίου Ιεροψάλτης.

Αν προβούμε τώρα σε μια τυπολογική ταξινόμηση των χαρακτηρισμών που αποδίδονται στους διδάσκοντες, θα καταλήξουμε στα εξής συμπεράσματα: ο δάσκαλος του 1844 χαρακτηρίζεται ως υποδιδάσκαλος, του 1852 ως αλληλοδιδάσκαλος, του 1855 ως διδάσκαλος, του 1856 ως ελληνοδιδάσκαλος ο ένας, ιεροψάλτης ο άλλος και αλληλοδιδάσκαλος ο τελευταίος, του 1858 ως υποδιδάσκαλος, αλληλοδιδάσκαλος και διδάσκαλος αντίστοιχα, και του 1859 ως διδάσκαλος, υποδιδάσκαλος, αλληλοδιδάσκαλος και ιεροψάλτης.

Από αυτούς οι αλληλοδιδάκτες έχουν τρίμηνη εκπαίδευση στην Αλληλοδιδασκτική Σχολή Αιγίνης ή εμπειρία διδασκαλίας σε αλληλοδιδασκτικά σχολεία¹⁴, ενώ οι ονομαζόμενοι «υποδιδάσκαλοι» δεν είναι απόφοιτοι υποδιδασκαλείων, αφού αυτά ιδρύονται με τον νόμο ΒΟΘ του 1892¹⁵ (ούτε απόφοιτοι «Ελληνικών Σχολείων»). Με τον όρο δηλώνονται οι βοηθοί των δασκάλων. Η υπόθεση ενισχύεται από τις αισθητά μειωμένες αμοιβές των υποδιδασκάλων¹⁶ όπως αυτές καταγράφονται στις αποδείξεις πληρωμών.

Οι «ελληνοδιδάσκαλοι» είναι απόφοιτοι «Ελληνικών Σχολείων» και αποτελούν μια ιδιαίτερη κατηγορία διδασκάλων στα σχολεία του υπόδουλου ελληνισμού.

μηνία 25 Δεκεμβρίου 1855.

9. Βλ. απόδειξη παραλαβής 1.000 γροσίων ελληνοδιδασκάλου Αλεξιάδη με ημερομηνία 12/2/1856.

10. Βλ. απόδειξη είσπραξης β' τριμηνίας του αλληλοδιδάκτη Σακελλαριάδη με ημερομηνία 1856.

11. Βλ. απόδειξη είσπραξης 858 γροσίων του υποδιδασκάλου Σιδέρη Ανδρέα (30 Δεκεμβρίου 1858).

12. Βλ. απόδειξη είσπραξης του συνολικού ποσού από Αλέξιο Ιεροψάλτη (1858).

13. Βλ. απόδειξη είσπραξης 1.125 γροσίων του Αθ. Αργυρίου (1859).

14. Για τους αλληλοδιδάκτες βλ. Χρ. Λέφα, *Ιστορία της εκπαίδευσης*, Αθήνα 1942, σ. 156. Για τη χρήση του όρου «αλληλοδιδάσκαλος» στα 1852 καθοριστική είναι η έκδοση στα 1846 από τον πατριάρχη Άνθιμο Στ' του «Κανονισμού των Αλληλοδιδασκτικών καί Ελληνικών Σχολείων των εν Κωνσταντινουπόλει καί εν άπάσαις ταίς τῷ Οίκουμενικῷ θρόνῳ ὑποκειμέναις Ἐπαρχίαις οὗ προηγείται τό ἐπί τῇ συστάσει αὐτοῦ ἐκδοθέν παρά τῆς Μ. τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας Πατριαρχικόν καί Συνοδικόν Γράμμα, ἐκ τῆς ἐν Κων/πόλει Πατριαρχικῆς τοῦ Γένους τυπογραφίας 1846». Στον κανονισμό διδασκόμενα μαθήματα ορίζονται η Ελευθέρα Ανάγνωσις, η Καλλιγραφία και η Αριθμητική· βλ. σχετικά Α. Δάρδα, *Η εκπαίδευση στη Δ. Μακεδονία κατά τον τελευταίο αιώνα της τουρκοκρατίας ως αυτοάμυνα του Ελληνισμού*, Θεσσαλονίκη 1995, σ. 15. Για την ίδρυση των υποδιδασκαλείων βλ. Χ. Λέφας, *ό.π.*, σ. 83.

15. Σε αποδείξεις του 1858 ο ελληνοδιδάσκαλος Αθ. Αργυριάδης παίρνει ως τριμηνιαίο μισθό 2.125 γρόσια και ο υποδιδάσκαλος Σιδέρης τον ίδιο χρόνο 858 γρόσια.

16. Βλ. απόδειξη πληρωμής Αθ. Αργυριάδη της 3/5/1860.

Οι ιεροψάλτες απ' την άλλη μεριά εκπληρώνουν διπλή λειτουργία: εξυπηρετούν τόσο τη λειτουργία των σχολείων, όσο και αυτή της εκκλησίας και η ένταξή τους σε μια εκπαίδευση που καλείται να διαμορφώσει το θρησκευτικό συναίσθημα είναι μια αναγκαιότητα.

Τα κυριότερα χαρακτηριστικά της εκπαίδευσης αυτής της περιόδου είναι η αύξηση των διδασκόντων από δύο σε τρεις το 1856 και σε τέσσερις την περίοδο 1858-1859. Η αύξηση του αριθμού των δασκάλων φανερώνει την αύξηση του αριθμού των μαθητών και τη διεύρυνση των απαιτήσεων για μόρφωση ανώτερου επιπέδου. Η πορεία για αποδέσμευση από τη στενά εκκλησιαστική μόρφωση είναι πλέον αναπόφευκτη.

Η αμέσως επόμενη περίοδος που ορίζεται από τα έτη 1860-1865 είναι η περίοδος προσαρμογής. Με την ίδρυση του Παρθεναγωγείου το 1860 τίθενται τα θεμέλια της εκπαίδευσης θηλέων στην κοινότητα Καστοριάς, η οποία από το 1865 και εξής αναβαθμίζεται με την παρουσία γνωστικά καταρτισμένου προσωπικού. Στη διάρκεια της περιόδου προσαρμογής οργανώνεται συστηματικότερα η κατώτερη και η μέση εκπαίδευση αρρένων με την πρόσληψη βοηθών καθώς και η εκπαίδευση θηλέων.

Τα είδη των σχολείων που λειτουργούν αυτήν την περίοδο είναι η Αλληλοδιδασκτική ή Δημοτική Σχολή, η οποία έχει δύο ή τρεις δασκάλους, η Ελληνική Σχολή η οποία έχει μια ή δύο τάξεις και έναν έως δύο δασκάλους και το Παρθεναγωγείο, στο οποίο διδάσκει μια παρθεναγωγός.

Τα ονόματα των δασκάλων που αναφέρονται είναι στα 1860 ο Α. Αργυριάδης¹⁷, ο οποίος ορίζεται ως δάσκαλος της Ελληνικής Σχολής, ο υποδιδάσκαλος Σιδέρης και ο αλληλοδιδάκτης¹⁸ Δ. Σακελλαριάδης, οι οποίοι διδάσκουν στην Αλληλοδιδασκτική Σχολή, η παρθεναγωγός Μ. Πρέφα¹⁹ και ο βοηθός Αλέξιος ο ιεροψάλτης. Το 1861 ως δάσκαλοι της Αλληλοδιδασκτικής οι

17. Βλ. απόδειξη αλληλοδιδάκτου Δ. Σακελλαριάδη 12 Οκτωβρίου 1860.

18. Βλ. συμβολαιογραφική πράξη με αριθμό πρωτοκόλλου 2264 της 5/11/1860 του Δαμιανού Γεωργίου και της Μαριγώς Πρέφα. Αντίθετα με τις εγγραφές του αρχείου ο Π. Γ. Τσολάκης στο έργο του, *Η εκπαίδευση και τα σχολικά κτίρια της παλαιάς Καστοριάς*, Θεσσαλονίκη 1994, τοποθετεί την ίδρυση του Παρθεναγωγείου στα 1858, δηλαδή δύο χρόνια νωρίτερα, και την ίδρυση του Νηπιαγωγείου στα 1871, κάτι που συγκλίνει με τις πληροφορίες του αρχείου. Για το ίδιο θέμα βλ. και Αν. Δάρδας, *ό.π.*, σσ. 105-107.

19. Ακόμα στο ίδιο δημοσίευμα του Α. Δάρδα τονίζεται ότι το ελληνικό σχολείο Καστοριάς αποκτά γυμνασιακές τάξεις στα 1872 και ότι στα 1890 συγκροτείται ημιγυμνάσιο, ενώ είναι εμφανές ότι γυμνασιακή τάξη προστίθεται ήδη από το 1868 και ως το 1885 που φτάνει το αρχείο δεν έχουμε την προσθήκη άλλων τάξεων. Στα 1881 έχουμε ενδείξεις μείωσης του αριθμού των τάξεων εξαιτίας της απουσίας συμβολαίων πρόσληψης και της μείωσης του αριθμού των διδασκόντων. Αναφορικά τώρα με το επώνυμο του προαναφερθέντος Αλεξίου ιεροψάλτου και το μικρό όνομα του υποδιδασκάλου Σιδέρη δεν υπάρχει καμιά πληροφορία στις αποδείξεις πληρωμών που διασώθηκαν.

Σιδέρης, υποδιδάσκαλος²⁰, και Δ. Σακελλαριάδης, ελληνοδιδάσκαλος, ως παρθεναγωγός η Μ. Πρέφα και ως βοηθοί ο Κ. Στεφάνου, υποδιδάσκαλος της Ελληνικής Σχολής, και Αν. Δούνας. Το 1862 αναφέρονται ως δάσκαλοι της Ελληνικής Σχολής ο Α. Αργυριάδης και ως υποδιδάσκαλος ο Κωνσταντίνος Στεφάνου και ως παρθεναγωγός η Μαριγώ Εμμανουήλ, ενώ ως δάσκαλοι της Αλληλοδιδασκτικής αναφέρονται οι Αθ. Ζάχος, αλληλοδιδάκτης²¹, Σιδέρης, υποδιδάσκαλος, και Δ. Σακελλαριάδης. Στα 1863 δάσκαλος της Ελληνικής Σχολής είναι πάλι ο Αθ. Αργυριάδης με υποδιδάσκαλο τον Κ. Στεφάνου, παρθεναγωγός είναι η Μ. Εμμανουήλ²² και δάσκαλοι της αλληλοδιδασκτικής οι Α. Ζάχος, «αλληλοδιδάσκαλος», Σιδέρης και Α. Δούνας, υποδιδάσκαλοι. Στα 1864 ως δάσκαλοι αναφέρονται εκείνοι του 1863.

Σχολιάζοντας σύντομα τους χαρακτηρισμούς που αποδίδονται στους δασκάλους διαπιστώνουμε ότι αυτός που ορίζεται ως «δημοδιδάσκαλος» τοποθετείται ως δάσκαλος του Ελληνικού Σχολείου, δηλαδή ενός σχολείου μέσης εκπαίδευσης. Επομένως το επίπεδό του πρέπει να είναι ανώτερο από εκείνο των άλλων. Αντίθετα ο χαρακτηρισμός «υποδιδάσκαλος» προσδιορίζει τη βοηθητική θέση του δασκάλου στη μέση ή στη στοιχειώδη εκπαίδευση. Τα προσόντα του δασκάλου αυτού δεν καθορίζονται. Προβλήματα όμως μας δημιουργεί και η απόδοση τόσο του χαρακτηρισμού «ελληνοδιδάσκαλος», όσο και «αλληλοδιδάκτης» στον Δ. Σακελλαριάδη. Στις αναφορές αυτές δεν διευκρινίζεται, αν ο χαρακτηρισμός προέρχεται από την υποχρέωση του συγκεκριμένου προσώπου να διδάσκει σύμφωνα με τον οδηγό της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου ή αν προέρχεται από τη φοίτηση στο αντίστοιχο σχολείο. Νομίζω λοιπόν ότι η χρήση του όρου «ελληνοδιδάσκαλος» και «αλληλοδιδάκτης» στις αποδείξεις πληρωμών του αρχείου Καστοριάς, για ένα και το αυτό πρόσωπο, συνηγορεί υπέρ της εκδοχής ότι οι αλληλοδιδάκτες, τουλάχιστον αυτής της περιόδου, δεν είναι μια ιδιαίτερη κατηγορία διδασκόντων, αλλά είναι απόφοιτοι τάξεων του «Ελληνικού Σχολείου», οι οποίοι ανάλογα με τον ρόλο τους στην κοινοτική εκπαίδευση ορίζονται άλλοτε ως αλληλοδιδάκτες κι άλλοτε ως ελληνοδιδάσκαλοι.

Η παρθεναγωγός δεν φαίνεται από τις πληροφορίες του Αρχείου ότι διαθέτει συγκεκριμένα τυπικά προσόντα. Σε επιστολή του πληρεξούσιου των εφόρων Δαμιανού Γεωργίου υπάρχουν οι ευχές για τη δικαίωση της εκλογής της στο ιερό έργο του φωτισμού του γυναικείου φύλου²³, δεν γίνεται όμως λόγος για τα επί μέρους προσόντα της, κάτι που θα συμβεί σε άλλες περιπτώσεις

20. Βλ. απόδειξη είσπραξης υποδιδασκάλου Σιδέρη (10/3/1861).

21. Βλ. απόδειξη είσπραξης αλληλοδιδάκτη Αθ. Ζάχου 1.862 γροσίων (Δεκέμβριος 1862).

22. Βλ. απόδειξη είσπραξης Μ. Εμμανουήλ 5.000 γροσίων για μια τριετία στο Παρθεναγωγείο με ημερομηνία 10/11/1863.

23. Επιστολή Δαμιανού Γεωργίου προς τους εφόρους της 5/11/1860.

διδασκαλισσών. Αυτή η παράλειψη στην περίπτωση της Μ. Πρέφα πρέπει να αποδοθεί κυρίως στο γεγονός ότι οι δυσχέρειες εξεύρεσης του κατάλληλου γυναικείου προσωπικού ήταν πολλές και σημαντικές κι επομένως όσες γυναίκες έρχονταν στη Μακεδονία για να υπηρετήσουν ως παρθεναγωγοί ήταν απόφοιτες συνήθως κάποιων τάξεων του Παρθεναγωγείου στοιχειώδους εκπαίδευσης ή στην καλύτερη περίπτωση απόφοιτες Παρθεναγωγείων μέσης εκπαίδευσης.

Από το 1865 ως το 1875 έχουμε περίοδο ακμής της εκπαίδευσης στην Καστοριά. Η ακμή σχετίζεται τόσο με τη δημιουργία νέων βαθμίδων εκπαίδευσης, όπως το Νηπιαγωγείο, το οποίο ιδρύεται στα 1872, όσο και με τον πολλαπλασιασμό των διδασκόντων και το υψηλό επίπεδο κατάρτισής τους, αφού ο Α. Πηχεών είναι φοιτητής της Φιλοσοφικής και ο Π. Καπλανίδης τελειόφοιτος Πανεπιστημίου. Την πορεία αυτή θα ανακόψουν στα 1875 οι κοινοτικές έριδες, για τις οποίες δεν έχουμε άλλες πληροφορίες ούτε από Αρχείο ούτε από άλλα κείμενα της ίδιας περιόδου.

Οι δάσκαλοι των σχολών Καστοριάς της περιόδου της ακμής είναι στα 1865 οι Α. Αργυριάδης και Αν. Πηχεών²⁴, οι οποίοι διδάσκουν στην Ελληνική Σχολή, οι Α. Ζάχος, Ν. Θεοχάρης, υποδιδάσκαλος, Δ. Σακελλαριάδης και Α. Μπάριμπας²⁵, βοηθός, οι οποίοι διδάσκουν στην αλληλοδιδασκτική Σχολή, και η Μ. Εμμανουήλ, η οποία διδάσκει στο Παρθεναγωγείο. Στα 1866 οι δάσκαλοι της Ελληνικής Σχολής παραμένουν οι ίδιοι, ενώ στην Αλληλοδιδασκτική εμφανίζονται οι Α. Ζάχος²⁶, Ν. Θεοχάρης²⁷ και Ηλ. Ιωάννου, και στο Παρθεναγωγείο η Αικ. Κουντουριώτη²⁸. Στα 1867 στην Αλληλοδιδασκτική οι δάσκαλοι αλλάζουν, αφού αναλαμβάνουν καθήκοντα οι Ν. Παπακωνσταντίνου και Ηλ. Ιωάννου, στην Ελληνική Σχολή διδάσκουν πάντα οι Αθ. Αργυριάδης και Αν. Πηχεών, ενώ στο Παρθεναγωγείο μαζί με την Αικ. Κουντουριώτη προσλαμβάνεται ως βοηθός η Αγν. Ναούμ. Στα 1868 η Ελληνική Σχολή γίνεται «Τέλειο Σχολαρχείο». Στα αρχεία αυτής της περιόδου ο όρος αφορά στα σχολεία στοιχειώδους εκπαίδευσης που μετασχηματίζονται σε σχολεία μέσης με την προσθήκη μιας γυμνασιακής τάξης... Σ' αυτό διδάσκουν ως σχολάρχης ο Αθ. Αργυριάδης, καθώς και οι Αν. Πηχεών και Κ. Ρέσσος, όπως μαρτυρεί η επιστολή προς την Εφορεία του Π. Καπλανίδη που στέλλεται με ημερομηνία 20/9/1869. Στην Αλληλοδιδασκτική Σχολή διδάσκουν οι

24. Απόδειξη είσπραξης Α. Πηχεών 1.750 γροσίων με ημερομηνία 6/11/1865.

25. Απόδειξη είσπραξης 1.866 γροσίων του Αθ. Μπάριμπα με ημερομηνία 5 Σεπτεμβρίου 1865.

26. Απόδειξη είσπραξης 1.250 γροσίων της 31/8/1866 του αλληλοδιδάκτη Α. Ζάχου.

27. Απόδειξη είσπραξης 300 γροσίων του Ν. Θεοχάρη της 31/8/1866.

28. Επιστολή Αικ. Κουντουριώτη προς την εφορεία της 16/10/1866, στην οποία εκδηλώνει τη χαρά της για την άφιξη της στην Καστοριά.

Ν. Παπακωνσταντίνου και Ηλ. Ιωάννου²⁹, ενώ στο Παρθεναγωγείο διδάσκει η Αικ. Κουντουριώτη. Στα 1869 στο προσωπικό της Ελληνικής Σχολής προ-στίθεται ο Π. Καπλανίδης, ενώ στο Παρθεναγωγείο καλείται επιπλέον να δι-δάξει η κυρία Καπλανίδου³⁰, η οποία τελικά μεταβαίνει ως υπότροφος της κοινότητας στο Παρθεναγωγείο της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας. Στα 1870 το προσωπικό της Ελληνικής Σχολής αποτελείται από τους Π. Καπλανίδη³¹, Α. Πηχεώνα και Γ. Κωνσταντινίδη, ο οποίος φέρει και τον τίτλο του σχολάρχη, ενώ τα άλλα δύο σχολεία εξακολουθούν να έχουν το ίδιο προσωπικό και στα 1870 και στα 1871, με εξαίρεση την παρθεναγωγό Αικ. Κουντουριώτη³², η οποία στα 1871 εκφράζει προς τους εφόρους την επιθυμία της να απομα-κρυνθεί από την κοινότητα. Στα 1872 το προσωπικό της Ελληνικής Σχολής αλλάζει μερικώς, αφού ο Π. Καπλανίδης έχει ήδη μεταβεί ως υπότροφος της κοινότητας στην Ιένα της Γερμανίας για σπουδές, και σχολάρχης αναλαμβάνει ο Φ. Σακελλαρίου³³, ενώ δάσκαλοι παραμένουν ο Α. Πηχεών και Α. Ρέσ-σος³⁴. Το Παρθεναγωγείο αναλαμβάνει η Α. Αθανασοπούλου³⁵, ενώ ιδρύεται και λειτουργεί Νηπιαγωγείο, το οποίο διευθύνει η Ελ. Σκανδαλίδου³⁶ και η βοηθός Π. Βώκου.

Το 1873 η εικόνα δεν μεταβάλλεται στην Ελληνική Σχολή, στο Παρθενα-γωγείο και στο Νηπιαγωγείο, θα παραιτηθεί όμως από την Αλληλοδιδασκτική Σχολή στις 3 Αυγούστου 1873 ο Ηλ. Ιωάννου³⁷ εκφράζοντας με επιστολή του προς την Εφορεία τις οικονομικές δυσχέρειες που αντιμετωπίζει. Το 1874 η

29. Συμβόλαιο πρόσληψης Ηλία Ιωάννου της 16/6/1868. Το κείμενο του συμβολαίου λέει τα εξής: *«Ο ύποφαινόμενος συνεφώνησα μετά τῆς Ἐφορείας καὶ τῶν λοιπῶν ἀξιολόγων πολιτῶν αὐτῆς νὰ διδάξω ἐν τῇ ὑπὸ τῇ Διευθύνσει τοῦ κυρίου Ν. Παπακωνσταντίνου Ἀλληλοδιδασκτικῇ Σχολῇ ἐπὶ Ζετίαν ἀπὸ τῆς 1ης Αὐγούστου ἀντὶ 4.000 γροσσίων ἐτησίως. Ὑπόσχομαι δὲ νὰ διδά-ξω μετὰ ζήλου καὶ ἐπιμελείας συμμορφούμενος κατὰ πάντα μὲ τὸν ἐν χρήσει Ὅδηγόν καὶ τοὺς καθεστώτας κανονισμοὺς.*

Ἡλίας Ἰωάννου 16 Ἰουνίου 1868.

30. Απόφαση «Εφορείας των Σχολών και των Λασσών Καστοριάς» για την Καλλιόπη Καπλάνη, η οποία ορίζεται υπότροφος στο Παρθεναγωγείο της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας του έτους 1869.

31. Επιστολή Δαμιανού Γεωργίου προς τους εφόρους της 2/8/1868: «Εὕρομεν ἀσυγκρίτως καταλληλότερον τὸν κ. Καπλανίδη, τελειόφοιτον Πανεπιστημίου γνωρίζοντα πολλὰς ξένας γλώσσας...».

32. Απόδειξη είσπραξης 1.000 γροσίων, μισθού 2 μηνών της Αικ. Κουντουριώτη με ημερο-μηνία 11/2/1871.

33. Συμβόλαιο πρόσληψης ως «σχολάρχου» του Φιλίππου Σακελλαρίου στα 1872 με μισθό 100 λίρες (Ιούνιος 1872). Βλ. το κείμενο του συμβολαίου στη σημ. 106.

34. Συμφωνητικό πρόσληψης Αρ. Ρέσσου της 26/6/1879. Βλ. το πλήρες κείμενο στη σημ. 102.

35. Συμβόλαιο πρόσληψης της «δημοδιδασκάλου» β' τάξεως Αικ. Αθανασοπούλου. Βλ. το πλήρες κείμενο του συμβολαίου στη σημ. 105.

36. Ιδιωτικό συμφωνητικό πρόσληψης της Ελένης Σκανδαλίδου «δημοδιδασκάλου» β' τά-ξεως, 13/10/1872. Το κείμενο στη σημ. 98.

37. Έγγραφο παραίτηση του Η. Ιωάννου προς την εφορεία με ημερομηνία 3/8/1873.

Ελληνική Σχολή λειτουργεί με σχολάρχη τον Φίλιππο Σακελλαρίου, ενώ δάσκαλοι της σχολής είναι ο Α. Πηχεών και Π. Καπλανίδης, ο οποίος επανέρχεται από τη Γερμανία μετά από επιμονή των προκρίτων της Καστοριάς. Η σχολή που προηγουμένως ονομαζόταν «Αλληλοδιδασκτική» αναγράφεται πια ως «Δημοτική», πράγμα που δεν σημαίνει βέβαια την αντικατάσταση της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου από τη συνδιδασκτική, η οποία θα καθιερωθεί στο Ελληνικό Βασίλειο στα 1880. Φαίνεται ότι η χρήση των όρων Αλληλοδιδασκτική και Δημοτική Σχολή ήταν ευρύτατα διαδεδομένη και σήμαινε τον ίδιο τύπο σχολείου. Ως το 1875 οι διδάσκοντες στα σχολεία της κοινότητας δεν αλλάζουν. Σ' αυτούς προστίθενται νέοι διδάσκοντες. Έτσι από το 1868 και εξής οι διδάσκοντες στην Ελληνική Σχολή γίνονται τρεις. Στον Αθ. Αργυριάδη αποδίδεται ο τίτλος «Σχολάρχης» το 1868, στον Γ. Κωνσταντινίδη το 1870 και στον Φίλιππο Σακελλαρίου το 1872. Από το 1872 λειτουργεί και Νηπιαγωγείο στην Καστοριά, ενώ από το 1869 προστίθεται στο προσωπικό η βοηθός της παρθεναγωγού.

Η περίοδος διαφέρει από τις προηγούμενες κυρίως ως προς το επίπεδο κατάρτισης των διδασκόντων. Έτσι το 1865 το Ελληνικό Σχολείο έχει δάσκαλο τον Α. Πηχεώνα, φοιτητή της Φιλοσοφικής³⁸. Σ' αυτόν προστίθεται στα 1869 ο Π. Καπλανίδης, τελειόφοιτος Πανεπιστημίου με γνώσεις ξένων γλωσσών³⁹, και στα 1872-75 ο Φίλιππος Σακελλαρίου⁴⁰, τελειόφοιτος Πανεπιστημίου, ο οποίος αργότερα θα εξελιχτεί σε έναν από τους διασημότερους παιδαγωγούς της εποχής του. Τα έτη μάλιστα 1874-75 ήδη ο Καπλανίδης έχει επιστρέψει από τη Γερμανία⁴¹.

Στο Παρθεναγωγείο διδάσκει ως το 1871 η Αικ. Κουντουριώτη από την Κωνσταντινούπολη, της οποίας οι τίτλοι σπουδών είναι άγνωστοι (είναι απόφοιτος παρθεναγωγικής τάξης) και η οποία τελεί υπό παραίτηση πολλούς μήνες πριν αποχωρήσει διεκδικώντας καλύτερες συνθήκες εργασίας⁴². Το 1872 αναλαμβάνει η Αικατερίνη Αθανασοπούλου, «δημοδιδάσκαλος β' τάξεως», με πτυχίο δηλ. «πάνυ καλώς», η οποία διδάσκει σε πρωτεύουσες επαρχιών⁴³.

38. Κων. Βακαλόπουλος, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κατά την πρώτη φάση του Μακεδονικού Αγώνα (1878-1894)*. Απομνημονεύματα Α. Πηχεώνα, Θεσσαλονίκη, σσ. 367-373.

39. Επιστολή Δαμιανού Γεωργίου προς τους εφόρους 2/8/1868.

40. Συμβόλαιο πρόσληψης Φ. Σακελλαρίου (Ιούνιος 1872), σημ. 106.

41. Επιστολή Καπλανίδη προς τους εφόρους από την Ιένα της Γερμανίας με ημερομηνία 14/26 Ιουνίου 1873. Σ' αυτήν ανάμεσα στα άλλα τονίζονται: «ή προς την πατρίδα καὶ τοὺς οἰκεῖους ἀγάπη εἶναι ἀκραιφνής... οἱ φίλτατοι πατριῶται καὶ οἰκεῖοι μου εἶναι τὸ θελκτικώτατον ἐλατήριον τῶν ἐμῶν κόπων... ἀναγκάζομενος νὰ παρατείνω τὴν εἰς Γερμανίαν διαμονήν μου».

42. Επιστολή παραίτησης Αικ. Κουντουριώτου με ημερομηνία 20/10/1871.

43. Χρ. Λέφας, *ό.π.*, σ. 170 (δεν είναι υποχρεωτικό να έχει φοιτήσει στο Διδασκαλείο, το

Τη διεύθυνση του Νηπιαγωγείου αναλαμβάνει η Ελένη Σκανδαλίδου, δημοδιδασκάλισσα β' τάξης, της ίδιας με την προηγούμενη κατηγορίας, η οποία όμως αντικαθίσταται στα 1875 από την Ελένη Δάνου⁴⁴, της οποίας το επίπεδο κατάρτισης δεν προσδιορίζεται. Αντί γι' αυτό εκφράζονται γι' αυτήν από τον Δαμιανό Γεωργίου περιέργες προσδοκίες που σχετίζονται με την κατγωγή της από τη γειτονική Ζαγορίτσανη και προεξοφλείται η ευχάριστη εντύπωση που θα προκαλέσει ο διορισμός της σ' όλη την επαρχία. Η Σκανδαλίδου παρά τους τίτλους σπουδών της («διδασκάλισσα β' τάξεως») χρησιμοποιείται ως δεύτερη παρθεναγωγός.

Η περίοδος 1876-1882 στην Καστοριά είναι περίοδος παρακμής, αφού η εκπαίδευση δοκιμάζεται από τις κοινοτικές έριδες, στις οποίες εμπλέκονται ακούσια ή εκούσια οι δάσκαλοι της Ελληνικής Σχολής. Σε επιστολή του ο Δ. Γεωργίου επισημαίνει ότι ορισμένοι δάσκαλοι έγιναν αίτιοι διαίρεσης των συμπολιτών τους και πρέπει «να αντικατασταθώσι ἅπαντες οἱ τῆς Ἑλληνικῆς Σχολῆς δάσκαλοι»⁴⁵. Η μόνη πηγή που μπορεί να μας δια φωτίσει για τα αίτια αυτών των αναταραχών είναι τα απομνημονεύματα του Πηχεώνα. Στα απομνημονεύματα αυτά τονίζεται η διαμάχη της Καστοριανής κοινωνίας για το θέμα της παρουσίας του αποθανόντος στα 1874 μητροπολίτη Νικηφόρου. Στην έριδα αυτή αναμείχθηκαν ισχυροί τοπικοί παράγοντες όπως ο Ν. Δράσκας, συγγενής του Δ. Γεωργίου, αλλά και ο Πηχεών, ο οποίος τάχθηκε με το μέρος της κοινότητας και όχι των συγγενών του μητροπολίτη. Επειδή το θέμα δεν λύθηκε από τον διάδοχο του Νικηφόρου μητροπολίτη Ιλαρίωνα, εκδηλώνονται την περίοδο 1875-76 η παραίτηση του Φ. Σακελλαρίου και οι απολύσεις των Π. Καπλανίδη και Α. Πηχεών. Τη διεύθυνση της Ελληνικής Σχολής αναλαμβάνει για δύο χρόνια ο Στ. Ρώσσης⁴⁶, ο οποίος είναι θεολόγος με σπουδές στη Γερμανία. Στο Παρθεναγωγείο διδάσκει ως και το 1877 η Ελένη Σκανδαλίδου και στο Νηπιαγωγείο η Ελένη Δάνου. Στα 1878, μετά την αποχώρηση του Στ. Δ. Ρώσση, αναλαμβάνει διευθυντής της Ελλη-

οποίο εξάλλου λειτουργεί ως το 1864· είναι ενδεχόμενο να εξετάστηκε σύμφωνα με την εγκύκλιο της 28 Οκτωβρίου 1844 μπροστά σε επιθεωρητική επιτροπή).

44. Επιστολή Δαμιανού Γεωργίου προς τους εφόρους της 24/7/1874: «Εὐχομαι καὶ ἐλπίζω ὅτι ἡ κυρία Δάνου θέλει δικαιώσει τὰς προσδοκίας μας οὐχὶ μόνον διὰ τῆς ἐκπληρώσεως τοῦ καθήκοντος τὸ ὅποιον ἀνεδέχθη ἀλλὰ καὶ διὰ τὰς καλὰς ἐντυπώσεις τὰς ὁποίας θέλει προξενήσει εἰς τὴν πατρίδα τῆς καὶ τὰ περίξ αὐτῆς μέρη».

45. Για τις κοινοτικές έριδες μετά τον θάνατο του Νικηφόρου βλ. επιστολή Δαμιανού Γεωργίου της 16/3/1876 και Κων. Βακαλόπουλος, *ό.π.*, σσ. 394-395.

46. Επιστολή διευθυντοῦ Ελλ. Σχολῆς Στ. Δ. Ρώσση προς τους εφόρους της 11/6/1877, στην οποία προσφέρει 10 λίρες από τον μισθό στα σχολεία Καστοριάς: «πληροφορηθεὶς ὅτι τὸ ταμεῖον τῶν ἐκπαιδευτικῶν καταστημάτων Καστοριάς σπουνδαῖον παρουσιάζει ἔλλειμμα κατὰ τὸ παρὸν ἔτος ἀσμένως δωροῦμαι τοῖς ρηθείσι καθιδρύμασι ἐκ τοῦ μισθοῦ μου 10 λίρας διὰ τὸ προσεχὲς ἔτος ἀποβλέπων εἰς τὸ γενικὸν τῆς πατρίδος ὄφελος ὅπερ εἰκότως δέον νὰ προτιμᾶται παντὸς ἄλλου».

νικής Σχολής ο Α. Πανταζίδης και δάσκαλος ο Ι. Κώτος⁴⁷, τελειόφοιτος της Φιλοσοφικής, από τη Φλώρινα. Στο Παρθεναγωγείο διορίζεται η Ωραιοζήλη Δημητρίου⁴⁸ και βοηθός της η Καλλιόπη Τσετσαπά. Το Νηπιαγωγείο διευθύνεται από την Ελένη Δάνου με βοηθό την Αγνούλα Ναούμ.

Στα 1879 και ως το 1882 η Ελληνική Σχολή διευθύνεται από τον Α. Πανταζίδη, ενώ σ' αυτή διδάσκουν οι Ι. Κώτος, ο οποίος πεθαίνει νεότερος στα 1881⁴⁹, και ο Αρ. Ρέσσος, ο ελληνοδιδάσκαλος, με βοηθό τον Γ. Αθανασίου. Στην «Αλληλοδιδασκτική» διδάσκει ο Ι. Γάγαλης και Ν. Παπακωνσταντίνου, ενώ στο Παρθεναγωγείο η Ωραιοζήλη Δημητρίου, η οποία χαρακτηρίζεται ως «τελειοδιδάσκαλος», με την έννοια ότι έχει αποφοιτήσει με άριστα από το Παρθεναγωγείο, καθώς και η Θεοδότα Κωνσταντίνου, η οποία εργάζεται ως βοηθός. Στο Νηπιαγωγείο εργάζεται η Ελένη Δάνου με βοηθό την Αγν. Ναούμ.

Η απόλυση των δασκάλων της Ελληνικής Σχολής οδηγεί στην υποβάθμιση του πρώην «Τελείου Σχολαρχείου». Είναι πιθανόν να έφυγαν εκτός από τους 10 οικοτρόφους του Α. Πηχεώνα⁵⁰ και άλλοι φιλικά διακείμενοι προς τους φημισμένους δασκάλους που αποχώρησαν. Η μείωση των τάξεων⁵¹ και η απόδοση στον Στ. Ρώσση του τίτλου του διεθυντού κι όχι του σχολάρχη είναι στοιχεία που καταγράφονται στο αρχείο και αφορούν την περίοδο των κοινοτικών ερίδων, η οποία συνεχίζεται στη διάρκεια της ποιμαντορίας του άβουλου, όπως χαρακτηρίζεται από τον Πηχεώνα, μητροπολίτη Ιλαρίωνα, αλλά και στη διάρκεια της αρχιερατείας του Κωνσταντίνου, ο οποίος παύεται από το Πατριαρχείο, γιατί δεν διστάζει να προβεί σε εγκαίνια βουλγαρικού ναού στο χωριό Κωσπενέτσιο⁵².

Η υποβάθμιση εκδηλώνεται και στο Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο, το οποίο περιλαμβάνει τώρα μόνο έναν έως δύο δασκάλους, ενώ στο Παρθεναγωγείο η πρόσληψη της Ωραιοζήλης Δημητρίου, αποφοίτου του Παρθεναγωγείου

47. Εφημερίδα *Φάρος της Μακεδονίας*, 18/8/1881. Εκεί και η αναφορά στην καταγωγή και τα προσόντα του Ι. Κώτου.

48. Συμβόλαιο πρόσληψης «Ωραιοζήλης Δημητρίου τελειοδιδασκάλου του ένταυθα Έλληνικού Παρθεναγωγείου» της 17 Οκτωβρίου 1878. Βλ. σημ. 101.

49. Πληροφορίες για τον Ι. Κώτο στην εφημερίδα *Φάρος της Μακεδονίας*, 18/8/1881.

50. Κων. Βακαλόπουλος, *ό.π.*, σ. 380.

51. Δεν υπάρχουν στο αρχείο άλλα συμβόλαια πρόσληψης.

52. Ο Στ. Ρώσσης υπογράφει ως διευθυντής σε επιστολή του της 11/6/1877 προς την εφορεία. Για το ζήτημα των κοινοτικών ερίδων βλ. Κ. Βακαλόπουλος, *ό.π.*, σσ. 402-404, όπου ο Κωνσταντίνος κατηγορείται ακόμα και για φιλοχρηματία, διάσπαση της κοινότητας, αδιαφορία. Την παραίτησή του φαίνεται ότι ζητάει και η ελληνική κυβέρνηση (βλ. Χρ. Καρδαράς, *Το οικουμενικό Πατριαρχείο και ο αλύτρωτος Ελληνισμός της Μακεδονίας, Θράκης, Ηπείρου μετά το Συνέδριο του Βερολίνου*, Αθήνα 1996, σ. 215). Άξια μνείας είναι και η αναφορά του πατριαρχικού κώδικα: «Κωνσταντίου διά λόγους απαραίτητους παυθέντος συνοδική διαγνώσει» (βλ. 27 Νοεμβρίου 1882, κώδικας Π, Αρχαιοφυλάκιο ΞΖ', σ. 273).

Θεσσαλονίκης, η οποία ορίζεται ως «τελειοδιδάσκαλος»⁵³ και οι συστάσεις του Δ. Γεωργίου προς τους εφόρους για την αξία της και για τον τρόπο που πρέπει να της συμπεριφέρονται αποτελούν προσπάθειες ανόδου του κύρους των σχολών και άμβλυνσης των εντυπώσεων που προκάλεσε η απομάκρυνση ικανών ανδρών εκπαιδευτικών.

Η επόμενη περίοδος είναι η περίοδος των νέων προσανατολισμών της κοινοτικής εκπαίδευσης, αφού ο διορισμός του νέου μητροπολίτη Κύριλλου Δημητριάδη από Βάρνης αποκαθιστά τις ισορροπίες που είχαν διασαλευτεί στην κοινότητα⁵⁴. Το 1884 θεμελιώνεται στη συνοικία Δραγωγιά το δεύτερο Νηπιαγωγείο της κοινότητας⁵⁵. Η κατάργηση στα 1880 της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου⁵⁶ οδηγεί στην αριθμητική αύξηση των διδασκόντων. Σε συμφωνητικό του έτους 1885 ο αρχιτέκτονας Μιχ. Ιωάννου υπόσχεται να χτίσει μέρος του κτηρίου στο γήπεδο Παλιοδώρου, όπου θα στεγαστεί η «Μεγάλη Ελληνική Σχολή Καστοριάς»⁵⁷.

Το Αρχείο σταματά το έτος αυτό, ίσως επειδή μεταφέρεται η Σχολή στο νεόδμητο κτήριο. Τα Αρχεία της νέας περιόδου λειτουργίας των σχολείων Καστοριάς δεν έχουν βρεθεί.

Γι' αυτό το τελευταίο διάστημα, για το οποίο η λειτουργία των σχολείων μάς είναι γνωστή, ως δάσκαλοι διορίζονται στην Ελληνική Σχολή ο Αθ. Καραπατσίδης, ο οποίος αναλαμβάνει και τη διεύθυνση της Ελληνικής Σχολής⁵⁸, ο Αθ. Γκανάτσιος⁵⁹, τριτοετής της Φιλοσοφικής Σχολής, και ο Α. Σα-

53. Δηλαδή ως διδασκάλισσα πρώτης τάξεως εις Χ. Λέφα, *ό.π.*, σ. 169.

54. Για τον Κύριλλο Δημητριάδη τον από Βάρνης βλ. κώδικα, Π Αρχαιοφυλάκιο ΕΖ, σ. 273 και 364. Ο Κύριλλος φτάνει στην Καστοριά από τη Βάρνα στις 27 Νοεμβρίου 1882 και φεύγει στις 11 Οκτωβρίου 1888 «προβιβασθείς εις Μητροπολίτην Λήμνου».

55. Επιστολή αδελφών Δρεμπενιώτου προς την εφορεία της 21 Οκτωβρίου 1884 όπου αναφέρεται «παρακαλέσομεν αὐτὴν ὥπως ἐγγράψῃ τὰ ὀνόματα ὑμῶν εἰς τὸ βιβλίον τῶν Λασσοθετῶν... τὸ ποσὸν ἵνα χρησιμεύσῃ ὡς μέρος τοῦ ὅλου δαπανηθέντος ποσοῦ τοῦ ἐν τῇ συνοικίᾳ ἡμῶν Δραγωγιά πρὸ μικροῦ ἀνεγερθέντος Ἑλληνικοῦ Νηπιαγωγείου».

56. Χρ. Λέφας, *ό.π.*, αναφορά στο ΒΔ της 3/9/1880 με το οποίο μεταβάλλεται η μέθοδος διδασκαλίας σε συνδιδασκτική, σ. 125. Η καθιέρωση της συνδιδασκτικής μεθόδου και στα σχολεία του αλύτρωτου ελληνισμού είναι εμφανής στο «πρόγραμμα τῆς 4ετοῦς ὁμοιομόρφου διδασκαλίας διὰ τὰ Δημοτικὰ Σχολεῖα» που εκπονείται ἀπὸ τὴν Κεντρικὴν Εκπαιδευτικὴν Επιτροπὴν στα 1887 (βλ. *Εκκλησιαστικὴ Αλήθεια*, τ. 11, ἐτ. Ζ', 1887, σ. 86-87).

57. «Συμφωνητικὸν ἐγγράφου τῆς Ἐφορείας τῶν Ἑλληνικῶν Σχολῶν Καστορίας καὶ τοῦ Μ. Ἰωάννου ἐξ Ἀποσκέπου ἀρχιτέκτονος ἐργολάβου διὰ τὴν ἀνέγερσιν τῶν τοιχωμάτων μετὰ τῆς στέγης καὶ στήσεως τοῦ ταβανίου καὶ τῶν στηλῶν τῶν διαφόρων χωρισμάτων τῆς ἐπὶ τοῦ γηπέδου Παναγιωδώρου ἀνεγερθησομένης Μεγάλης Ἑλληνικῆς Σχολῆς Καστοριάς», Ἰούνιος 1885.

58. «Συμβόλαιον προσλήψεως τοῦ Α. Καραπατσίδου ὡς Διευθυντοῦ τῆς Ἑλληνικῆς Σχολῆς Καστορίας τῆς 13/7/1885». Στο Συμβόλαιο τονίζεται ὅτι αὐτός «θὰ καταβάλλῃ προσπάθειαν πρὸς προαγωγὴν τῶν σχολῶν τῶν τῶν τὸ πρόγραμμα τὸ ὁποῖον τελεῖ ὑπὸ τὴν ἐγκρίσιν καὶ ἐπικύρωσιν τῆς Ἐφορείας».

59. «Συμβόλαιον προσλήψεως Αθ. Γκανάτσιου τῆς 22/6/1885». Σύμφωνα με τὸ Συμβόλαιο ὁ

κελλαρίδης, ο οποίος χαρακτηρίζεται ως «διδάσκαλος». Στη Δημοτική Σχολή Αρρένων, όπως ονομάζεται η πρώην Αλληλοδιδασκτική Σχολή μετά την κατάργηση της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου, υπηρετούν ο Γ. Μάνου ως διευθυντής⁶⁰, ο Γ. Χουζούρης⁶¹, ο Αγ. Στούκας⁶², ο Αντ. Λιάντσης⁶³ και ο Γ. Ν. Τερζής ως δημοδιδάσκαλος⁶⁴, ενώ στο Νηπιαγωγείο Α΄ υπηρετεί η Ελ. Δαφνοπούλου⁶⁵ και στο καινούριο Νηπιαγωγείο που ιδρύεται η Κ. Τσετσαπά.

Στο Παρθενιαγωγείο υπηρετεί ως διευθύντρια⁶⁶ η Ευθ. Παπαδοπούλου, ενώ η Μ. Δεμπενιώτου ονομάζεται υποδιδάσκαλος σε συμφωνητικό της 6ης Ιουλίου 1885, δηλαδή βοηθός⁶⁷.

Στο αρχείο Καστοριάς σώζονται πολυάριθμες αποδείξεις πληρωμών των δασκάλων, γεγονός που μας επιτρέπει να παρακολουθήσουμε τις διακυμάνσεις των αμοιβών του εκπαιδευτικού προσωπικού και να καταλήξουμε σε συμπεράσματα που μπορούν να αξιοποιηθούν συγκριτικά. Τα συμπεράσματα αυτά είναι:

Από το 1840 ως το 1842, δηλαδή σ' όλη τη διάρκεια της περιόδου προετοιμασίας, οι αμοιβές του εκπαιδευτικού προσωπικού κυμαίνονται από 300

Γκανάτσιος «οφείλει να διδάσκη τὰ μαθήματα τοῦ προγράμματος καταβάλλων πᾶσαν προσπάθειαν πρὸς προαγωγὴν τῆς Σχολῆς».

60. «Συμφωνητικὸν Γ. Μάνου διευθυντοῦ τῆς Δημοτικῆς Σχολῆς Ἀρρένων τῆς 22/7/1885». Ο Μάνος οφείλει «ἵνα ἐγκαίρως ἐπιλαβόμενος τῶν ἑαυτοῦ καθηκόντων διάγῃ καθ' ὅλον τὸ σχολικὸν ἔτος ἐκτελῶν πιστῶς καὶ εὐσυνειδήτως τὸ ἔργον του δὴλον δὲ τὴν ἐγγραφὴν τῶν μαθημάτων κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς παιδαγωγικῆς λειτουργίας τοῦ σχολείου καὶ τὴν ἐπὶ τῆς διδασκαλίας ἐν τῷ σχολείῳ ἐν γένει ἄμεσον αὐτοῦ ἐποπτείαν».

61. Συμφωνητικὸ τοῦ Γ. Χουζούρη με τὴν εφορεία τῆς 25/6/1885. Στὸ συμφωνητικὸ ἡ εφορεία υπόσχεται νὰ πληρώσῃ 40 λίρες.

62. Συμφωνητικὸ Α. Στούκα τῆς 22/7/1885. Στὸ συμφωνητικὸ αναγράφεται ὅτι «ὁ δημοδιδάσκαλος εἶναι ὑπεύθυνος διὰ τὴν πρόοδον τῶν μαθητῶν καὶ τὴν ἠθικὴν διαγωγὴν τῆς νεολαίας...», ἐπισημαίνεται δε ὅτι ἡ διδασκαλία «θὰ γίνῃ ἐν τῇ Δημοτικῇ Σχολῇ συνωδὰ τῷ κανονισμῷ καὶ τῷ προγράμματι αὐτῆς».

63. Συμφωνητικὸ Α. Λιάντση με τὴν εφορεία τῆς 3/7/1885. Σύμφωνα με αὐτὸ «ὁ διδάσκαλος ὀφείλει νὰ ἐκπληροῖ ἐπιμελῶς καὶ ἀόκνως τὸ ἀνατιθέμενον αὐτῷ καθῆκον διδάσκων μετὰ ζήλου καὶ εὐσυνειδήσιας τὴν ἐμπειστευμένην αὐτῷ νεολαίαν ἐπαγρυπνῶν ἐπὶ τῆς ἐπιμελείας καὶ εὐταξίας αὐτῆς καὶ ἐν γένει δεικνύων τὴν ἀπαιτούμενην αὐταπάρνησιν ὑπὲρ τῆς προόδου τῆς Σχολῆς».

64. Συμφωνητικὸ Γ. Τερζή με τὴν εφορεία τῆς 6/7/1885. Στὸ συμφωνητικὸ ὁ «δημοδιδάσκαλος ὑπεύθυνος ὢν διὰ τὴν πρόοδον τῶν μαθητῶν καὶ τὴν ἠθικὴν διαγωγὴν τῆς νεολαίας υπόσχεται νὰ διδάξῃ ἐν τῇ Δημοτικῇ Σχολῇ συνωδὰ τῷ κανονισμῷ καὶ τῷ προγράμματι αὐτῆς».

65. Συμφωνητικὸ Ελ. Δαφνοπούλου τῆς 5/7/1885. Ἡ νηπιαγωγὸς υπόσχεται νὰ διδάξῃ «ὥρας καθ' ἑβδομάδα τοσαύτας ὅσας ἀπαιτεῖ τὸ πρόγραμμα τοῦ Νηπιαγωγείου Καστοριάς ἐπὶ ἐν ἔτος ἀντὶ 45 λιρῶν».

66. Συμφωνητικὸ Ευθ. Παπαδοπούλου 6/7/1885. Στὸ συμφωνητικὸ ἡ Παπαδοπούλου υπόσχεται «ἵνα διδάξῃ ὡς Διευθύντρια μετὰ μᾶς ὑποδιδασκάλου κατὰ τὸ πρόγραμμα τὸ συνταχθεῖσιν ὑπ' αὐτῆς τῇ ἐγκρίσει τῆς Ἐφορείας διὰ ἐν ἔτος ἀρχόμενον ἀπὸ 16 Αὐγούστου καὶ λήγον Ἰούλιον 1886».

67. Συμφωνητικὸ 6 Ἰουλίου 1885 «μετὰ μᾶς ὑποδιδασκάλου».

ως 500 γρόσια ετησίως, περίπου 3-5 λίρες.

Αντίθετα από το 1843 ως 1860, δηλαδή στη διάρκεια της πρώιμης περιόδου, οι αμοιβές για τους βοηθούς που εδώ ονομάζονται «υποδιδάσκαλοι» είναι αισθητά διαφοροποιημένες από εκείνες των λοιπών εκπαιδευτικών, δηλαδή ανέρχονται σε 600 γρόσια ή 6 λίρες ετησίως. Αντίθετα, οι αλληλοδιδάκτες ή ελληνοδιδάσκαλοι αμείβονται με 6.000 γρόσια ή 60 λίρες.

Στη διάρκεια της περιόδου προσαρμογής, από το 1860-1865, οι αμοιβές των βοηθών (υποδιδασκάλων) αυξάνονται στις 9 λίρες ετησίως, και οι αντίστοιχες των διδασκάλων της Δημοτικής και της Ελληνικής Σχολής κυμαίνονται από 60-90 λίρες, ενώ από το 1865 ως το 1875, δηλαδή στη διάρκεια της περιόδου ακμής, οι αμοιβές των γυναικών εκπαιδευτικών κυμαίνονται από 30-60 λίρες ετησίως. Η διαφορά στις αμοιβές ανδρών-γυναικών δεν ξενίζει τον μελετητή της περιόδου, αφού μαρτυρείται μεγαλύτερη διακύμανση σε άλλα αρχεία. Θα πρέπει μάλιστα να αποδοθεί στη βαρύνουσα σημασία που απέδιδαν οι κοινότητες αυτής της περιόδου στην εκπαίδευση των αρρένων και στο μειωμένο ενδιαφέρον για την εκπαίδευση των θηλέων. Εξακολουθεί εξάλλου να υφίσταται το χάσμα ανάμεσα στις αμοιβές των δασκάλων και των υποδιδασκάλων.

Ακόμα στη διάρκεια της περιόδου παρακμής, η οποία εκτείνεται από το 1875-1882, οι αμοιβές των διδασκάλων πέφτουν στις 30-40 λίρες, ενώ φανερή και τρανταχτή εξαίρεση αποτελούν οι μισθολογικές απολαβές του Στ. Ρώσση που ανέρχονται σε 90 λίρες ετήσια. Ο εκπαιδευτικός αυτός με δήλωσή του της 11/6/1877 δωρίζει 10 λίρες, αποβλέποντας στο γενικό της πατρίδας όφελος.

Τέλος από το 1882 ως το 1886, δηλαδή την περίοδο των νέων προσανατολισμών, οι αμοιβές αναβαθμίζονται και κυμαίνονται πάλι από 40-80 λίρες ετήσια.

2. Εποπτεία και διοίκηση της εκπαίδευσης στην Καστοριά

Οι ιδιαιτερότητες της εκπαίδευσης στην Καστοριά είναι πολλές.

Είναι σίγουρο ότι η Καστοριά διαμορφώνει σχολικό δίκτυο πριν από την περίοδο του Τανζιμάτ. Έτσι, ο παρεμβατικός ρόλος της Εκκλησίας είναι ισχυρός, αφού αυτή κατευθύνει την εκπαίδευση πολύ πριν εδραιωθούν οι θεσμοί που καθιερώνονται στα πλαίσια των οθωμανικών μεταρρυθμίσεων.

Στο αρχείο των ετών 1840-1885 η εφορεία των σχολών Καστοριάς δεν φαίνεται να εκλέγεται με βάση υφιστάμενους κοινοτικούς θεσμούς. Όλες οι αιτήσεις φαίνονται να απευθύνονται σε μια συλλογικά λειτουργούσα εφορεία η οποία πλαισιώνει τον μητροπολίτη και έχει ενιαία στάση. Παρ' όλα αυτά αργότερα με την εδραίωση των μεταρρυθμίσεων η εφορεία εκλέγεται σύμφω-

να με τους κοινοτικούς θεσμούς. Έτσι στα 1880: α) είναι τετραμελής, β) έχει τη διαχείριση του ταμείου και των λασσών για μια τριετία, γ) εκλέγεται από τη γενική συνέλευση των εγκριτοτέρων πολιτών που συγκαλούνται από τον μητροπολίτη, δ) γίνεται λογοδοσία κατά τις διατάξεις του κανονισμού, ε) γίνεται θεώρηση των λογαριασμών, στ) υπογράφουν οι παρευρισκόμενοι, ζ) επικυρώνει ο μητροπολίτης κατά την εκλογή νέας εφορείας, η) οι τέως έφοροι έχουν δικαίωμα επανεκλογής⁶⁸.

Παράλληλα με τους εφόρους αξιόλογο κύτταρο κοινοτικού βίου είναι και η ενορία. Στο αρχείο καταγράφεται μια ενοριακή συνέλευση της 1 Ιανουαρίου 1882, στα πλαίσια της οποίας αποφασίζεται να δοθούν από κάθε ενορίτη 6 οθωμανικές λίρες κατ' έτος στην εφορεία των εκπαιδευτικών καταστημάτων για επισκευή σχολικού κτιρίου (προφανώς του Νηπιαγωγείου της Αγ. Παρασκευής που χτίζεται στα 1884), ενώ εγκρίνεται έρανος σε περίπτωση ανάγκης. Η συνεισφορά ορίζεται ότι ισχύει για μια τριετία⁶⁹.

Ο παράγοντας εκείνος που κατευθύνει την εκπαίδευση είναι οπωσδήποτε η εφορεία. Ονομάζεται «Εφορεία των Σχολών και των Λασσών»⁷⁰ και αναπτύσσει οικονομικές δραστηριότητες μέσω των αδελφών Δούμπα⁷¹ που ήταν εγκατεστημένοι στη Βιέννη. Οι δοσοληψίες γίνονται μέσω αυτών με την Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος. Πρόκειται επομένως για μια κοινότητα με ανεπτυγμένες τις οικονομικές συναλλαγές με το εξωτερικό, η οποία εξελίσσεται σε οικονομικό οργανισμό και επενδύει για την εκπαίδευση. Ενώ όμως η οικονομική δραστηριότητα της κοινότητας είναι έντονη, οι παιδαγωγικοί προβληματισμοί δεν απασχολούν τους εφόρους. Ένα από τα εξέχοντα μέλη της κοινότητας, ο πανεπιστημιακός καθηγητής Δαμιανός Γεωργίου, ο οποίος ζει στην Αθήνα, αναλαμβάνει ως «πληρεξούσιος των εφόρων»⁷² τη σύναψη συμ-

68. Εφημ. *Φάρος της Μακεδονίας*, 18/8/1881. Όσον αφορά τον όρο «Ταμείο των Λασσών», ο οποίος απαντά την τελευταία περίοδο της τουρκοκρατίας σε πολλές κοινότητες, σημαίνει τους τόκους που προκύπτουν από την κατάθεση δωρεών υπέρ της κοινότητας. Σώζεται στο αρχείο επιστολή των αδελφών Δούμπα από τη Βιέννη με ημερομηνία 4/1/1873, η οποία απευθύνεται στους «τιμίους Έπιτρόπους τών ελληνικών σχολείων εκ Λασσών εις Καστορίαν». Σε προγενέστερη μάλιστα επιστολή προς τους αδελφούς Δούμπα με ημερομηνία 12/10/1867 οι εκπρόσωποι της κοινότητας υπογράφουν ως «Έφοροι τών Σχολών εκ Λασσών Καστορίας».

69. Ενοριακή συνέλευση της 1/1/1882, στην οποία υπογράφουν οι Δ. Σιόμος και Ναούμ Δράσκος. Σ' αυτήν αναγράφονται τα εξής: «ύποχρεούμεθα οί ένορίται τής εν λόγω εκκλησίας νά δίδωμεν κατ' έτος εις τήν Έφορείαν τών εκπαιδευτικών καταστημάτων λίρας 6 οθωμανικάς 6. Εις βάρος ήμων προσέτι θά είναι και ή επισκευή, άμα δέ εν περιπτώσει ανάγκης και ό έρανος. Η απόφασις ισχύει διά μίαν τριετίαν».

70. Έχει μάλιστα και ιδιαίτερη σφραγίδα.

71. Έγγραφο των αδελφών Δούμπα από τη Βιέννη, 11/1/1877, στο οποίο περιγράφεται η σφραγίδα της «Έπιτροπής τών Σχολών και των Λασσών».

72. Επιστολή Δαμιανού Γεωργίου της 31/8/1872 στην οποία αναφέρει ότι λειτουργεί ως πληρεξούσιος των εφόρων. Η διατύπωση είναι η εξής: «διά τοῦ παρόντος Συμβολαίου ισχύοντος ό κύριος Δαμιανός Γεωργίου πληρεξούσιος τών Έφόρων συμβάλλεται ως εξής...».

φωνητικών και συμβολαίων ακόμα και χωρίς την έγκριση των εφόρων, περίπου ως το 1880. Η παρεμβατική του λειτουργία είναι ισχυρή και εκδηλώνεται με την επιλογή των μελλοντικών διδασκαλισσών⁷³. Καθορίζει ακόμα τα ποσά της προκαταβολής και τα οδοιπορικά. Επιβάλλει έπειτα τις επιλογές του χωρίς να προσδιορίζει τα κριτήρια⁷⁴.

Αναφέρει ακόμα ρητά ότι συμφωνεί πριν πάρει τη σχετική έγκριση, «πρίν ἢ λάβω σήμερον τό χθεσινόν τηλεγράφημα εἶχον ἤδη συμφωνήσῃ μετὰ τῆς κυρίας, ἥ κατὰ τό μετ' αὐτῆς συναφθέν συμβόλαιον». Είναι επομένως προφανές ότι η έγκριση των επιλογών του από την εφορεία θεωρείται εκ των προτέρων δεδομένη⁷⁵.

Τα κριτήρια επιλογής του Δ. Γεωργίου ανταποκρίνονται στις αντιλήψεις της εποχής του και στις ανάγκες της. Έτσι, προτάσσονται στοιχεία που αφορούν την ηθική ποιότητα των διδασκαλισσών⁷⁶ ή τονίζεται το κύρος και η υπόληψη που πρέπει να απολαμβάνουν⁷⁷. Παράλληλα επιχειρείται μια σύγκριση αυτής που διορίζεται με άλλες υποψήφιες σε σχέση με τις οποίες η συγκεκριμένη χαρακτηρίζεται ως υπέρτερη⁷⁸. Τέλος επισημαίνεται ότι η εντοπιότητα ορισμένων διδασκαλισσών, εφόσον υφίσταται, αποτελεί θετικό στοιχείο, γιατί ο κοινωνικός περίγυρος θα την αποδεχτεί θετικά⁷⁹.

Επιπλέον ο Δ. Γεωργίου βρίσκεται σε συνεργασία και με τον πρόξενο Μοναστηρίου⁸⁰. Παράλληλα λειτουργεί και με ή χωρίς έγκριση του «Συλλόγου προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων»⁸¹.

Συντονίζει τέλος το δίκτυο υποτροφιών του Βελιείου κληροδοτήματος, προτείνοντας πρόσωπα ως άξια ή αφαιρώντας τους τη χρηματοδότηση αν υπάρξουν αρνητικές ενδείξεις⁸². Υποβάλλει έπειτα προτάσεις στην εφορεία για τον προσδιορισμό του ύψους των αμοιβών του εκπαιδευτικού προσωπι-

73. Επιστολή Δ. Γεωργίου της 9/11/1860: «Έσμφώνησα τῇ Μαριγῷ Γ. Πρέφα...».

74. Επιστολή Δαμιανού Γεωργίου της 9/11/1860. («εὐχομαι ἡ ἐκλογή μου νά δικαιώσῃ τὰς ἐλπίδας σας»).

75. Σπάνια δηλώνει «ἀνυπομόνως περιμένομεν ἀπάντησιν εἰς τό τηλεγράφημα ἡμῶν» (10 Σεπτεμβρίου 1875).

76. Επιστολή Δ. Γεωργίου: «ἡ καλὴ αὐτὴ νέα» (17 Οκτωβρίου 1877).

77. Επιστολή Δ. Γεωργίου: «διότι εἶναι ἄξια πολλῆς ὑπολήψεως» (17 Οκτωβρίου 1875).

78. Επιστολή Δ. Γεωργίου: «Εἶναι κατὰ πολὺ ὑπερτέρα» (17 Οκτωβρίου 1877).

79. Επιστολή Δ. Γεωργίου της 22/5/1874: «ἡ νέα εἶναι καλὴ καὶ πιστεύω ὅτι ὁ διορισμός της εἰς Καστορίαν θέλει κάμει εὐάρεστον ἐντύπωσιν εἰς τὴν Ἑπαρχίαν».

80. Επιστολή Δ. Γεωργίου προς τους εφόρους, όπου αναφέρεται στη συνεργασία του με τον πρόξενο Μοναστηρίου (10 Σεπτεμβρίου 1875). «Σὰς ἐτηλεγραφήσαμεν διὰ τοῦ ἐν Βιτωλίοις ἐλληνικοῦ προξένου κυρίου Λογοθέτου».

81. Η αναφορά γίνεται για τον Δ. Καλοσύπη, τον οποίον ο Δ. Γεωργίου θέλει νά τον κλείσει για να μεταβεί στην Καστοριά (1875): «Ὁ Σύλλογος τὸν θέλει εἰς τὰ Βιτώλια». Έτσι ορίζεται ο Στ. Ρώσσης ως διάδοχος του Σακελλαρίου.

82. Επιστολή Δ. Γεωργίου προς την εφορεία. Παύεται ο Ι. Μιχαήλ από την υποτροφία (24/7/1874).

κού, καθώς και για την αποδοχή πιθανών συμβιβαστικών ή εναλλακτικών προτάσεων «προτείνω ἵνα τῆς δοθῶσι, διότι οὐδεμία ἀποδέχεται μέ ὀλιγώτε-
ρα»⁸³. Σε ορισμένες μάλιστα περιπτώσεις προτείνει αύξηση του ποσού με τα επιχειρήματα ότι το πρόσωπο που επιλέγεται έχει πολλά πλεονεκτήματα⁸⁴. Τέλος δηλώνει την πίστη του στον Θεό και στη βοήθεια που μπορεί να προσφέρει στην υλοποίηση των στόχων της εκπαίδευσης θηλέων⁸⁵.

Η ανάθεση της εντολής για τις προσλήψεις εκπαιδευτικών αναγνωρίζεται από τον Δαμιανό Γεωργίου ως έργο της εφορείας. Στη συνέχεια όμως προτείνεται από τον ίδιο η αντικατάσταση όλων των δασκάλων της Ελληνικής Σχολής, κάτι που είναι ιστορικά αποδεδειγμένο ότι έγινε⁸⁶ το 1876.

Είναι άρα φανερό ότι η δύναμή του και η κηδεμονία του στα κοινοτικά πράγματα είναι μεγάλη, τουλάχιστον ως το 1880. Από την περίοδο αυτή και έπειτα δεν σώζονται επιστολές του στο αρχείο της «Ι. Μητροπόλεως Καστοριάς». Ο ρόλος του Δαμιανού Γεωργίου δεν μπορεί να ερμηνευτεί, αν δεν ληφθούν υπόψη τα εξής:

Πρώτα η θέση την οποία κατείχε στην Αθήνα (πανεπιστημιακός καθηγητής)⁸⁷. Ακόμα οι σχέσεις του με τον πρύτανη και η ένταξή του στην επιτροπή του Βελιείου κληροδοτήματος, που του επέτρεπαν να επιλύει τις οικονομικές συναλλαγές της κοινότητας ή να προωθεί συμπολίτες του ως υποτρόφους⁸⁸. Επίσης πρέπει να ληφθεί υπόψη η συγγένεια του με τον πανίσχυρο πρόκριτο και χρηματιστή Ναούμ Γεωργίου Δράσκα⁸⁹.

Δεν πρέπει να παραγνωρίζεται και η φιλία του με τον Δ. Σιόμο⁹⁰ ή το ιδιαίτερα αξιόλογο πνευματικό του επίπεδο.

Τέλος σημαντικός παράγοντας είναι η οικονομική του επιφάνεια, η οποία του έδινε τη δυνατότητα να προκαταβάλλει μέρος των χρημάτων⁹¹.

83. Επιστολή Δ. Γεωργίου, 22/3/1874.

84. Επιστολή Δ. Γεωργίου, 2/8/1868: «Ἐντ' αὐτοῦ εὖρομεν ἀσυγκρίτως καταλλήλοτερον τὸν κύριον Καπλανίδην τελειόφοιτον Πανεπιστημίου, γνωρίζοντα πολλὰς ξένας γλώσσας. Δέον ὅπως αὐξηθῇ ὁ μισθὸς του εἰς 8000 γρόσια».

85. Επιστολή Δ. Γεωργίου της 9/11/1860: «εἴθε νὰ θελήσῃ ὁ θεὸς νὰ εὐλογήσῃ τὸ ἔργον ὑμῶν ὡς ἱερόν, εἰς τὸν φωτισμὸν τοῦ γυναικείου φύλου τῆς πατρίδος μας ἀποβλέπον».

86. Κων. Βακαλόπουλος, *ό.π.*, σ. 394.

87. Κων. Βακαλόπουλος, *ό.π.*, σ. 387.

88. Επιστολή Δ. Γεωργίου προς τους εφόρους της 4/12/1874, στην οποία τους γνωστοποιεί ότι η επιτροπή Βελιείου κληροδοτήματος ζητά να υποδεχτεί υπότροφους από την Καστοριά.

89. Κων. Βακαλόπουλος, *ό.π.*, σ. 387.

90. Επιστολή Δ. Γεωργίου προς Δ. Σιόμο της 19/5/1876.

91. Βλ. συμφωνητικό με Μαριγώ Πρέφα της 5/10/1860. Η επιστολή προς τους εφόρους έχει ως εξής:

9 Νοεμβρίου 1860
Ἐν Ἀθήναις

Ὁ συμπολίτης ὑμῶν Δαμιανὸς Γεωργίου

Συνεφώνησα τῇ Μαριγῷ Γ. Πρέφα ὡς διδασκάλου τοῦ Παρθεναγωγείου Καστοριάς 5000

Και ακόμα πρέπει να συμπεριλάβουμε στις εκτιμήσεις μας και το γεγονός ότι η δυνατότητα πειθούς που ασκούσε στις νεαρές εξ Αθηνών διδασκάλισσες, χάρη στην κοινωνική του θέση, ήταν μεγάλη.

Επομένως στην περίπτωση της Καστοριάς η έντονη προσωπικότητα του Δ. Γεωργίου οδηγεί σε μια μετάθεση αρμοδιοτήτων στο πρόσωπό του, με αποτέλεσμα να μονοπωλείται από τον ίδιο ο προβληματισμός και να κατευθύνεται από αυτόν η εκπαίδευση.

3. Τυπολογία συμφωνητικών - συμβολαίων πρόσληψης εκπαιδευτικού προσωπικού

Το αρχείο Καστοριάς είναι το πλουσιότερο σε σωζόμενα συμφωνητικά ή συμβόλαια, καθώς και σε αποδείξεις πληρωμών του εκπαιδευτικού προσωπικού. Στο «Αρχείο της Ιεράς Μητροπόλεως Καστοριάς» απαντούμε δύο κυρίως τύπους συμβολαίων που συνάπτονται ανάμεσα στους υπευθύνους της κοινότητας και στους εκπαιδευτικούς που κατά καιρούς διδάσκουν σ' αυτήν.

Ο πρώτος τύπος έχει το κύρος και τη δομή συμβολαιογραφικής πράξης, συντάσσεται σε συμβολαιογραφείο της Αθήνας και την πληρεξουσιότητα για τη σύνθεσή του απ' τη μεριά των εφόρων έχει ο Δαμιανός Γεωργίου. Στόχος της σύναψης του συμβολαίου είναι η δέσμευση του προσωπικού που εκλέγεται για να ικανοποιήσει τις εκπαιδευτικές ανάγκες της κοινότητας. Το κείμενο πρέπει να είχε ισχύ νομικού εγγράφου, ενώ η παραβίαση των υποχρεώσεων που καταγράφονταν σ' αυτό σήμαινε, όπως είναι ευνόητο, τη δίωξη του

δραχμάς διά 3 έτη και εύχομαι ή εκλογή μου ίνα δικαιώση τας ελπίδας σας. Έλαβε 1000 δραχμάς προκαταβολήν εκ των οποίων 850 έδωκα εξ ιδίων και 150 έγραψα εις τόν Κ. Καλογιάννην. Διά ναύλα έως Θεσσαλονίκην θά απαιτηθώσι δραχμαί 120. Προκατέβαλον δραχμάς 97 και δραχμάς 6½ διά τὸ συμβόλαιον, ἥτοι 97,6½.

Εἶθε ἵνα θελήσῃ ὁ Θεὸς νὰ εὐλογήσῃ τὸ ἔργον ὑμῶν ὡς ἱερὸν εἰς τὸν φωτισμὸν τοῦ γυναικείου φύλου τῆς πατρίδος ἡμῶν ἀποβλέπον.

Το συμβόλαιο έχει το εξής τυπικό:

Συμβολαιογραφική πράξις ἀρ. 2264

5-11-1860. Σήμερον Σάββατον ἐν Ἀθήναις καὶ ἐπὶ τῆς Αἰολικῆς ὁδοῦ 113, ἐν τῷ γραφείῳ τῶν Ἀδελφῶν Γαλανοῦ ὁ Δαμιανὸς Γεωργίου ἱατρός καὶ καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ἐνεργῶν διὰ λογαριασμὸν τῶν Ἐφόρων διὰ ἐπιστολῆς τῶν τῆς 26ης Ἰουνίου, συνήψε συμβόλαιον τῇ Μαριγῷ Πρέφα ἵνα μεταβῇ εἰς Καστορίαν καὶ ἐξασκήσῃ τὸ ἐπάγγελμα τῆς εἰς τὸ αὐτόθι ἀρτισύστατον Παρθεναγωγείου ἐπὶ ἓν ἔτος καὶ ἐπ' ἁμοιβῇ 1666 δραχμῶν ἐκ τῶν ὁποίων τὰς 1000 προεπληρώθη τὰς δὲ 666 θά λάβῃ ἐντὸς τριμήνου. Οἱ Ἐφοροὶ ὑποχρεοῦνται ἵνα καταβάλωσι τὰ ἔξοδα μεταβάσεως καὶ ἵνα παρέχωσι κατοικίαν ἐντὸς τοῦ σχολείου.

Ἡ διδασκάλισσα θέλει συμμορφωθῇ μετὰ τὸν κανονισμὸν τῆς Σχολῆς καὶ συνεννοηθῇ περὶ τούτου μετὰ τοὺς Ἐφόρους.

Ἐν Ἀθήναις 5-11-1860

Ὁ Συμβολαιογράφος Α. Πέπας

συμβαλλομένου εντός των ορίων πάντοτε του αναγνωρισμένου Ελληνικού Βασιλείου.

Από την άλλη πλευρά, αυτή της εφορείας, η σύνταξη του εγγράφου σημαίνει τη νομική κατοχύρωση των προκαταβολών που δόθηκαν και την άρση κάθε απρόοπτου που θα οδηγούσε στη δυσλειτουργία των σχολών σε περιόδους κρίσιμες εθνικά. Το συμβόλαιο φαίνεται ότι αφορά τους μη οθωμανούς υπηκόους, οι οποίοι έρχονται από την Ελλάδα.

Για τους οθωμανούς υπηκόους επιλέγεται το άτυπο συμβόλαιο, το οποίο επικυρώνεται από τον μητροπολίτη Καστοριάς («Ο Κύριλλος Καστοριάς, βεβαιοῖ»⁹². Συμβόλαιο Κωνσταντινίδη Γεωργίου 3/6/1884) και το οποίο εμφανίζει ως συμβαλλόμενα μέρη την εφορεία των εκπαιδευτικών καταστημάτων και τον δάσκαλο. Και για τις δύο πλευρές το συμβόλαιο αυτού του είδους, λίγο ή πολύ τυποποιημένο, είναι μια μορφή κατοχύρωσης που προσλαμβάνει μεγάλες διαστάσεις, αν σκεφτούμε ότι την περίοδο αυτή η δικαστική εξουσία των χριστιανών βρίσκεται στα χέρια της Εκκλησίας και εντάσσεται στο καθεστώς των πατριαρχικών προνομίων⁹³.

Οι τύποι των συμβολαίων είναι δύο.

Ο πρώτος είναι η συμβολαιογραφική πράξη: αυτή έχει δομή συμβολαιογραφικού εγγράφου με τα εξής χαρακτηριστικά:

- Αριθμός.
- Ημερομηνία, τόπος συγγραφής της συμβολαιογραφικής πράξης.
- Περιγραφή των συμβαλλομένων μερών και έγκριση της πληρεξουσιότητας του ενός, καθώς και αναγραφή των επαγγελματικών τους ιδιοτήτων.

92. Συμβόλαιο Κωνσταντινίδη Γεωργίου της 3/6/1884. Το συμβόλαιο έχει ως εξής:

Συμβόλαιον

Δι' οὗ γίνεται ὄχι ὅτι οἱ κύριοι Ἐφοροὶ τῶν ἐνταῦθα ἐκπαιδευτικῶν καταστημάτων καὶ ὁ δημοδιδάσκαλος Κωνσταντινίδης Γεώργιος συνέθεντο ὡς ἑξῆς:

- A. Οἱ κύριοι Ἐφοροὶ ὑπόσχονται ἵνα καταβάλλωσι τῷ εἰρημένῳ διδασκάλῳ τακτικῶς κατὰ τριμηνίαν τὸ ἀναλογοῦν ἐκ 52 ὀθωμανικῶν λιρῶν ἐτήσιον ἀντιμίσθιον.*
- B. Ὁ διδάσκαλος ὑπόσχεται νὰ καταβάλλῃ πᾶσαν προσπάθειαν εἰς προαγωγὴν καὶ εὐόδωσιν τοῦ ἐν αὐτῷ ἀνατεθειμένου ἔργου.*
- Γ. Ἡ παρούσα συμφωνία ἰσχύει διὰ ἓν σχολικὸν ἔτος ἀρχόμενον τὴν 16ην Αὐγούστου τρέχοντος ἔτους καὶ λήγον τὴν 30ὴν Ἰουνίου τοῦ ἐπιόντος ἔτους 1885.*
- Δ. Οἱ συντιθέμενοι ὑποχρεοῦνται νὰ ἀναγγείλωσι τὴν διακοπὴν ἢ συνέχισιν τῆς παρούσης συμφωνίας τρεῖς μῆνας πρὸ τῆς λήξεως.*
Ἐγένοντο δύο ὁμοῖα καὶ ἀντιλλάγησαν
Ἐν Καστορίᾳ τῇ 3ῃ Ἰουνίου 1884
Ὁ Κύριλλος Καστοριάς βεβαιοῖ.

Οἱ ἐπὶ τῶν ἐκπαιδευτικῶν καταστημάτων Ἐφοροὶ
Ὁ δημοδιδάσκαλος Κωνσταντινίδης Γεώργιος

93. Αυτοκρατορικό διάταγμα περὶ των εσωτερικῶν μεταρρυθμίσεων (1875) εἰς Χ. Παπαστάθη, ὁ.π., σσ. 37-43.

— Καταγραφή του προϊόντος της συμφωνίας: ποιες υποχρεώσεις αναλαμβάνει ο καθένας από τους συμβαλλόμενους, τι αμοιβή προϋποτίθεται, πώς θα καταβληθεί.

Ιδιαίτερη θέση στην ενότητα αυτή έχει η τυπικά επαναλαμβανόμενη επισημάνση της ανάγκης προσαρμογής της διδασκαλίσσας με τον κανονισμό της σχολής και η συνεννόησή της με τους εφόρους⁹⁴.

Ο δεύτερος είναι αυτός που ορίζεται ως συμβόλαιον.

Ο όρος συμβόλαιο χρησιμοποιείται για έγγραφα ανάμεσα στην εφορεία και στον δάσκαλο που αναλαμβάνει να διδάξει.

Ο τύπος αυτός με την πάροδο του χρόνου αποκτά σταθερή δομή. Αρχικά προσδιορίζονται τα συμβαλλόμενα μέρη, εκ των οποίων το πρώτο είναι μόλις η εφορεία, ενώ το δεύτερο περιγράφεται ως προς τις σπουδές του.

Το κείμενο περιλαμβάνει τέσσερα-πέντε άρθρα, τα οποία αριθμούνται αλφαβητικά με την ένδειξη «άρθρον».

Στο πρώτο (Α) απ' αυτά αναγράφεται ο μισθός.

Στο δεύτερο (Β) ρυθμίζεται ο τρόπος καταβολής του, καθώς και ο χρόνος της τελευταίας εισπραξης. Συνηθέστατα η καταβολή είναι τριμηνιαία.

Στο τρίτο (Γ) άρθρο αναγράφονται οι υποχρεώσεις του διδάσκοντος, οι οποίες μπορούν να συνοψιστούν στα εξής: τακτική και επιμελής διδασκαλία, και υποχρέωση καταβολής κάθε προσπάθειας για την προαγωγή της σχολής.

Στο τέταρτο (Δ) άρθρο προσδιορίζεται η χρονική περίοδος, στα πλαίσια της οποίας ισχύει η συμφωνία και αναγράφεται η ημερομηνία λήξης της.

Στο πέμπτο (Ε) άρθρο αναγράφεται η υποχρέωση της έγγραφης ειδοποίησης του καθενός από τα συμβαλλόμενα μέρη για την περαιτέρω ανανέωση της συμφωνίας δύο μήνες πριν από τη λήξη της.

Το συμβόλαιο κλείνει με τις υπογραφές και την κλασική διατύπωση «Ἐν Καστορία...».

Το συμβόλαιο που εξυπηρετεί παρόμοιους στόχους εμφανίζεται με διάφορες παραλλαγές ως προς τη διατύπωση σε διαφορετικές χρονικές περιόδους. Έτσι έχουμε:

— Παγιοποίηση της εισαγωγικής φράσης:

«Δι' οὗ γίνεται δῆλον ὅτι οἱ κ. Ἐφοροὶ τῶν ἐνταῦθα ἐκπαιδευτικῶν καταστημάτων καὶ ὁ δημοδιδάσκαλος Κωνσταντινίδης Γεώργιος συνέθεντο ὡς ἑξῆς...»⁹⁵.

— Συγχώνευση του πρώτου και δεύτερου άρθρου του συμβολαίου και παράλληλη εκφορά τους στο άρθρο Α.

— Διαφορετική διατύπωση των υποχρεώσεων του δασκάλου, η οποία είναι

94. Βλ. συμβόλαιο 5/11/1866.

95. Βλ. συμβόλαιο 3/6/1884.

συνάρτηση της θέσης που καταλαμβάνει στην εκπαίδευση (διαφορετικός προσδιορισμός των υποχρεώσεων του δασκάλου της Δημοτικής και της Ελληνικής Σχολής) αλλά και της ιδεολογίας της εποχής: «ὑπεύθυνος διὰ τὴν πρόοδον τῶν μαθητῶν καὶ τὴν ἠθικὴν διαγωγὴν τῆς νεολαίας... συνωδὰ τῷ κανονισμῷ καὶ τῷ προγράμματι αὐτῆς»⁹⁶ καὶ «ὀφείλει ἵνα ἐκπληροῖ ἐπιμελῶς καὶ ἀόκνως τὸ ἀνατιθέμενον αὐτῷ καθήκον διδάσκων μετὰ ζήλου καὶ προθυμίας τὴν ἐμπειστευμένην αὐτῷ νεολαίαν καὶ ἐν γένει δεικνύων τὴν ἀπαιτουμένην αὐταπάρνησιν ὑπὲρ τῆς προόδου αὐτῆς»⁹⁷.

Σ' όλες αυτές τις διατυπώσεις κυρίαρχα είναι δύο στοιχεία, το αίτημα για ηθική διαπαιδαγώγηση και η ανάγκη για πρόοδο, η οποία δεν προσδιορίζεται ως προς τα στοιχεία με τα οποία συναρτάται.

— Διαφορετική εκφορά του τίτλου. Συχνά ο όρος συμβόλαιο αντικαθίσταται από τον προσδιορισμό «συμφωνητικόν» ή «ιδιωτικόν συμφωνητικόν»⁹⁸, χωρίς να υπάρχουν μεταβολές στη δομή του κειμένου.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η φράση, η οποία σχετίζεται με τη σχέση του δασκάλου με το πρόγραμμα και τους κανονισμούς.

Οι παραλλαγές στη διατύπωση αυτών των σημείων έχουν ως εξής:

— Απλή αναφορά στην ανάγκη συμμόρφωσης του δασκάλου με τους κανονι-

96. Βλ. συμφωνητικό 2/6/1884: «ὑπεύθυνος διὰ τὴν πρόοδον καὶ τὴν ἠθικὴν διαγωγὴν τῆς νεολαίας... συνωδὰ τῷ κανονισμῷ».

97. Συμβόλαιο 9/6/1884. Το συμβόλαιο έχει ως εξής:

Συμβόλαιον

Δι' οὗ γίνεται δῆλον ὅτι οἱ κύριοι Ἐφοροὶ τῶν ἐνταῦθα ἐκπαιδευτικῶν καταστημάτων καὶ ὁ δημοδιδάσκαλος Ἀν. Α. Λιάντσης συνέθεντο ὡς ἐξῆς:

Α. Προσλαμβάνουσι τὸν Ἀν. Α. Λιάντση ὡς διδάσκαλον τῆς ἐνταῦθα Δημοτικῆς Σχολῆς χορηγοῦντες ἐτήσιον μισθὸν 40 λιρῶν ὀθωμανικῶν ἀνὰ τριμηνίαν.

Β. Ὁ διδάσκαλος ὀφείλει ἵνα ἐκπληροῖ ἐπιμελῶς καὶ ἀόκνως τὸ ἀνατιθέμενον αὐτῷ καθήκον διδάσκων μετὰ ζήλου καὶ προθυμίας τὴν ἐμπειστευμένην αὐτῷ νεολαίαν καὶ ἐν γένει δεικνύων τὴν ἀπαιτουμένην αὐταπάρνησιν ὑπὲρ τῆς προόδου αὐτῆς.

Γ. Ἡ συμφωνία ἰσχύει ἀπὸ 16ης Αὐγούστου τρέχοντος σχολικοῦ ἔτους ἕως 30 Ἰουνίου ἐπιόντος.

Δ. Περί τῆς ἀνανεώσεως ὀφείλουσι νὰ συνεννοῶνται οἱ συντιθέμενοι.

Ἐν Καστορίᾳ τῇ 9ῃ Ἰουνίου 1884.

98. Ιδιωτικό συμφωνητικό Ελ. Σκανδαλίδου, 13/10/1872. Το συμφωνητικό περιλαμβάνει τα εξής:

1. Ἡ Κυρία Ἐλ. Σκανδαλίδου δημοδιδασκάλισσα Β. τάξεως ἀναλαμβάνει τὴν Διεύθυνσιν τοῦ ἐν Καστορίᾳ τῆς Μακεδονίας Νηπιαγωγείου καὶ τὴν ἐν αὐτῷ διδασκαλίαν κατὰ τὸ πρόγραμμα καὶ τὴν τάξιν τοῦ ἐν Ἀθήναις παρὰ τῷ Ἀρσακείῳ προτύπου καὶ τοὺς κανονισμοὺς οὓς ἠθέλε κρίνει ἀναγκαίους ἢ ἐν Καστορίᾳ Ἐφορεία, ὑπόσχεται δὲ ἵνα καταβάλλῃ πᾶσαν προσπάθειαν εἰς εὐδόωσιν τοῦ ἐν αὐτῇ ἀνατεθειμένου ἔργου.

2. Χορηγηθῆσεται αὐτῇ τὸ ποσὸν τῶν 35 λιρῶν κατ' ἔτος πληρωτέον ἀνὰ τριμηνίαν.

3. Καταβληθήσονται ἔξοδα μεταβάσεως 5 λιρῶν.

4. Ἡ συμφωνία ἰσχύει διὰ 2 ἔτη, λήγει δὲ τῇ 31ῃ Αὐγούστου 1873.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 13ῃ Ὀκτωβρίου 1872.

σμούς και συνεννόησης με τους εφόρους⁹⁹.

- Απλή καταγραφή της τυποποιημένης φράσης «συνωδὰ τῷ κανονισμῷ καὶ τῷ προγράμματι»¹⁰⁰.
- Περιφραστική διατύπωση του θέματος «κατὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ καταστήματος καὶ σύμφωνα μὲ τὸν ἐν ἰσχύι κανονισμόν τῆς κοινότητος τὸ πρόγραμμα καὶ τὰς διατάξεις τῆς Ἐφορείας». Εδώ η περιφραση υπονοεῖ ὅτι οἱ δυνατότητες εἶναι περισσότερες, ἀφοῦ οἱ υφιστάμενες ἀνάγκες οδηγοῦν σε ἐπαναπροσδιορισμὸ των συνθηκῶν, με παράλληλο σεβασμὸ του κανονισμού, του προγράμματος καὶ των διατάξεων τῆς εφορείας¹⁰¹.
- Τη διατύπωση τῆς υποχρέωσης σεβασμοῦ οποιουδήποτε προγράμματος «νὰ διδάξῃ πάντα τὰ ἐπιβληθησόμενα αὐτῷ μαθήματα ὑπὸ τῶν κατὰ καιροὺς γιγνομένων προγραμμάτων»¹⁰² με τὴν επιγραμματικὴ ἀπόδοση τῆς

99. Συμβολαιογραφικὴ πράξη 5/11/1860.

100. Συμφωνητικὸ Α. Σακελλαρίου, 7/6/1884. Το συμφωνητικὸ ἔχει ὡς ἐξῆς:

Συμφωνητικὸν Κυρίλλου Ἀριστείδου Σακελλαρίου

Αον. Ἡ Ἐφορεία συμφωνεῖ τὸν Ἀριστείδην Σακελλαρίδην διδάσκαλον ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Σχολῇ ἀπὸ 16 Αὐγούστου ἕως 16 Ἰουλίου ἀντὶ τοῦ ποσοῦ τῶν 40 ὀθωμανικῶν λιρῶν.

Βον. Ὁ Ἀριστείδης Σακελλαρίδης ὑπόσχεται ἵνα διδάξῃ ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Σχολῇ συνωδὰ τῷ κανονισμῷ καὶ τῷ προγράμματι αὐτῆς.

Γον. Ἡ Ἐφορεία ὑπόσχεται νὰ καταβάλλῃ ἐγκαίρως τὸ ποσόν.

Δον. Ἡ προειδοποίησις διὰ ἀνανέωσιν δέον νὰ γίνῃ ἐντὸς τοῦ Μαΐου.

Ἐν Καστορίᾳ τῇ 7ῃ Ἰουνίου 1884.

101. Συμβόλαιο 17 Οκτωβρίου 1885. Ωραιοζήλῃ Δημητρίου. Το συμβόλαιο περιλαμβάνει τὰ ἐξῆς:

Συμβόλαιον

Δι' οὗ γίνεται δῆλον ὅτι μεταξὺ τῶν κυρίων Ι. Αὐγερινοῦ καὶ Παύλου Φήλιου ἐνεργούντων ὡς ἐκπροσώπων τῆς Ἐφορείας τῶν ἐν Καστορίᾳ ἑλληνικῶν ἐκπαιδευτικῶν καταστημάτων καὶ τῆς κυρίας Ωραιοζήλῃς Δημητρίου τελειοδιδασκάλου τοῦ ἐνταῦθα ἑλληνικοῦ Παρθεναγωγείου συνεφωνήθησαν τὰ ἐξῆς:

Ἡ κυρία Ωραιοζήλῃ ἀναλαμβάνει τὴν Διεύθυνσιν τοῦ ἐν Καστορίᾳ Παρθεναγωγείου ὑποσχομένη οὐ μόνον νὰ διευθύνῃ ἀλλὰ καὶ νὰ διδάξῃ ἐν αὐτῷ κατὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ καταστήματος καὶ σύμφωνα μὲ τὸν ἐν ἰσχύι κανονισμόν τῆς κοινότητος τὸ πρόγραμμα καὶ τὰς διατάξεις τῆς Ἐφορείας ὑποσχομένη ὅπως ἀναχωρήσῃ αὐρίον διὰ Καστορίαν.

Ἡ δὲ Ἐφορεία τῶν ἐκπαιδευτικῶν καταστημάτων ὑπόσχεται ὡς ἀντιμισθίαν διὰ τὸ τρέχον σχολικὸν ἔτος λίρας 55 πληρωτέας κατὰ τριμηνίαν πρὸς δὲ κατοικίαν, καύσιμον ὕλην καὶ ὑπηρεσίαν δωρεάν, πρὸς δὲ καὶ τὰ ὁδοιπορικὰ ἐξόδα αὐτῆς καὶ τοῦ πατρός της.

Ἐν Θεσσαλονίκῃ τῇ 17 Ὀβρίου 1885

102. Συμφωνητικὸ Α. Ρέσσου, 26/6/1879. Το πλῆρες κείμενο του συμφωνητικοῦ ἔχει ὡς ἐξῆς:

«Διὰ τοῦ παρόντος οἱ κύριοι Ἐφοροὶ τῶν ἐκπαιδευτικῶν καταστημάτων τῆς πόλεως ταύτης ἀφενός, ἀφετέρου δὲ ὁ κύριος Ἀριστείδης Ρέσσος συμφωνοῦσιν ὡς ἐξῆς:

α) Οἱ μὲν κύριοι Ἐφοροὶ προσλαμβάνουσι τὸν κύριον Ἀριστείδην Ρέσσον ὡς τέταρτον ἑλληνοδιδάσκαλον ἐπὶ ἐν ἔτος ἐπὶ μισθῷ τριάκοντα λιρῶν ὀθωμανικῶν.

β) Ὁ δὲ κύριος Α. Ρέσσος ὑποχρεοῦται ἐπὶ τῷ ἄνωθι ῥηθέντι μισθῷ ἵνα διδάξῃ ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Σχολῇ τῆς πόλεως ταύτης πάντα τὰ ἐπιβληθησόμενα αὐτῷ μαθήματα ὑπὸ τῶν κατὰ καιροῦς

ρευστότητας των προγραμμάτων αυτών.

- Την ένταξη της αναγκαιότητας τήρησης του προγράμματος στα «διδασκαλικά καθήκοντα», τα οποία καταγράφονται χωρίς να προσδιορίζονται¹⁰³.
- Τη σαφή αναφορά στον τρόπο καθορισμού του προγράμματος «ὕπὸ τῆς ὀλομελείας τῶν ἐν τῇ Ἀλληλοδιδασκτικῇ Σχολῇ συνδιδασκόντων κατὰ τὴν ἔγκρισιν τῆς Σεβαστῆς Ἐφορείας»¹⁰⁴.
- Τον προσδιορισμό του προγράμματος του προτύπου του Αρσακείου, στο οποίο θα βασιστεί η διδασκαλία: «κατὰ τὰ προγράμματα καὶ τὴν τάξιν τοῦ ἐν Ἀθήναις παρὰ τῷ Ἀρσακείῳ προτύπου καὶ τοὺς κανονισμοὺς οὓς ἤθελε κρίνει ἀναγκαίους ἢ ἐν Καστορίᾳ Ἐφορεία». Στο σημείο αυτό η δέσμευση για τήρηση προγράμματος αναλόγου με το πρότυπο του Αρσακείου είναι μάλλον τυπική και απόρροια της ακαδημαϊκής κατάρτισης του Δ. Γεωργίου που αμβλύνεται από την επόμενη φράση, όπου υπάρχει αναφορά στις δυνατότητες παρέμβασης της εφορείας. Ίσως όμως και να πρόκειται για μέθοδο εντυπωσιασμού της επίδοξης αθηναίας παρθεναγωγού¹⁰⁵.

γιγνομένων προγραμμάτων.

γ) Ὁ μισθὸς αὐτοῦ θέλει πληρῶνεσθαι ἀνὰ τρίμηνον. Ἡ δὲ μισθοδοσία του ἄρχεται ἀπὸ τῆς 10ης Αὐγούστου.

δ) Ἀμφότεροι νὰ προειδοποιῶσι περὶ ἀνανέωσης πρὸς τρίμηνιας.

Ἐν Καστορίᾳ τῇ 26ῃ Ἰουνίου 1879

103. Συμφωνητικό «αλληλοδιδάκτου Α. Ζάχου», 21/5/1872.

104. Συμφωνητικό «διδασκάλου Α. Πανταζίδου», 5/6/1878, και συμβόλαιο Γ. Γάγαλη, 6 Ιουλίου 1878. Το πλήρες κείμενο του συμφωνητικού του Πανταζίδη έχει ως εξής:

Διὰ τοῦ παρόντος συμφωνητικοῦ γράμματος δῆλον γίνεται ὅτι οἱ Ἐφοροὶ τῶν ἐκπαιδευτικῶν καταστημάτων καὶ ὁ κύριος Α. Πανταζίδης ἐκ Βογατσικοῦ συνέθεντο πρὸς ἀλλήλους τὰ ἑξῆς:

Ἄρθρον Αὐν. Οἱ μὲν Ἐφοροὶ θέλουσι πληρῶνειν αὐτῷ τὸν ἐξ 120 ὀθωμανικῶν λιρῶν τριετὴ μισθὸν του κατὰ τρίμηνιαν ἀναλόγως.

Ἄρθρον Βον. Ὁ δὲ κ. Ἀθανάσιος ὑποχρεοῦται νὰ διδάξῃ ἐν τῇ ἀλληλοδιδασκτικῇ σχολῇ ἐπὶ τρία ἔτη ἐπὶ τῷ ἀνωτέρῳ τριετῇ μισθῷ καταβάλλον πᾶσαν προσπάθειαν ὑπὲρ τῆς προόδου τῆς νεολαίας κατὰ τὸ πρόγραμμα ὅπερ θέλει συντάττεσθαι ὑπὸ τῆς ὀλομελείας τῶν ἐν τῇ ἀλληλοδιδασκτικῇ σχολῇ συνδιδασκόντων ὑπὸ τὴν ἔγκρισιν τῆς σεβαστῆς Ἐφορείας.

Ἄρθρον Γον. Τρεῖς μῆνες πρὸς τῆς λήξεως ὀφείλει νὰ τῷ δώσῃ αἵτησιν ζητῶν κατὰ τοὺς ὑπάρχοντας σχολικοὺς ἐνταῦθα κανονισμοὺς τὴν ἀνανέωσιν.

Τὴν 5ην Ἰουνίου 1878

Ὁ διδάσκαλος Α. Πανταζίδης

105. Συμβόλαιο Αικ. Αθανασοπούλου, 31/8/1872, ιδιωτικό συμφωνητικό Ελ. Σκανδαλίδου, 13/10/1872, συμβόλαιο Ελ. Δάνου, 8/7/1874. Το κείμενο του συμβολαίου της Αθανασοπούλου είναι το εξής:

Διὰ τοῦ παρόντος ἰδίου συμβολαίου ἰσχύοντος ὁ κ. Δαμιανὸς Γεωργίου πληρεξούσιος τῶν Ἐφόρων συμβάλλεται ὡς ἑξῆς:

1. Ἡ κ. Αἰκ. Γ. Ἀθανασοπούλου δημοδιδασκάλισσα Β' τάξεως ἀναλαμβάνει τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἐν Καστορίᾳ τῆς Μακεδονίας Παρθεναγωγείου καὶ τὴν ἐν αὐτῷ διδασκαλίαν κατὰ τὰ προ-

— Την καταγραφή, η οποία απαντάται μόνο μια φορά και σχετίζεται με ορισμένες προσδοκίες που αποδίδονται στον εκπαιδευτικό: «Υποχρεούται οὐ μόνον νὰ διευθύνῃ ἀλλὰ καὶ νὰ διδάσκη εἰς τὰς ἀνωτέρας τάξεις τῆς σχολῆς ὅσα μαθήματα καὶ ὅσας ὥρας ἤθελεν ἀπαιτήσῃ ἢ κατάστασις τῆς σχολῆς συμφώνως πρὸς τὰς ἀνάγκας τοῦ τόπου καὶ τὰ ἐν Ἑλλάδι σχολεῖα καθ' ὅσον ταῦτα συμβιβάζονται»¹⁰⁶.

Δεν πρόκειται για μια τυπική καταγραφή· ο συντάκτης του συμβολαίου επενδύει στον διδάσκοντα πολλές προσδοκίες για την προσαρμογή των διδασκόμενων στην Ελλάδα μαθημάτων στις ανάγκες του τόπου και στην εν γένει κατάσταση της σχολής Καστοριάς.

Η ὅλη προσωπικότητα μάλιστα του Φ. Σακελλαρίου δικαιολογεί τις προσδοκίες αυτού του είδους.

Ο ίδιος ο εκπαιδευτικός μάλιστα σε αναφορά του προς την Εφορεία του έτους 1872 καταλήγει στη διαπίστωση ότι η σχολή προόδευσε όσο ποτέ άλλοτε.

ΣΟΦΙΑ ΗΛΙΑΔΟΥ-ΤΑΧΟΥ

γράφματα καὶ τὴν τάξιν τοῦ ἐν Ἀθήναις παρὰ τῷ Ἀρσακείῳ προτύπου καὶ τοὺς κανονισμοὺς οὓς ἤθελε κρίνει ἀναγκαίους ἢ ἐν Καστορίᾳ Ἐφορεία, ὑπόσχεται δὲ νὰ καταβάλλῃ πᾶσαν προσπάθειαν εἰς εὐδωσιν τοῦ ἀνατεθειμένου ἔργου.

2. Ἡ κ. Μ. Ἀθανασοπούλου ὑποχρεοῦται νὰ συνοδεύσῃ τὴν Αἰκ. Γ. Ἀθανασοπούλου καὶ νὰ συγκατοικῇ μετ' αὐτῆς ἐν τῷ Παρθεναγωγείῳ.

3. Ἡ Ἐφορεία ὑποχρεοῦται νὰ καταβάλλῃ 55 λίρας κατ' ἔτος καὶ νὰ χορηγῇ κατοικίαν ἐν τῷ Παρθεναγωγείῳ καὶ θέρμανσιν.

4. Ἡ Ἐφορεία ὑποχρεοῦται νὰ πληρώσῃ τὰ ἐξοδα τῆς ἐξ Ἀθηνῶν εἰς Καστορίαν μεταβάσεώς της συνόλου 5 λιρῶν.

Ἡ παροῦσα λήγει 31 Αὐγούστου 1872 καὶ ἡ ἐπομένη 21 Αὐγούστου 1873.

106. «Συμφωνητικόν Φ. Σακελλαρίου», 10/6/1872. Στο συμφωνητικό αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι ο Σακελλαρίου «ἀναλαμβάνει τὴν Διεύθυνσιν τοῦ ἐλληνικοῦ σχολείου ὡς σχολάρχης καὶ ὑποχρεοῦται οὐ μόνον ἵνα διευθύνῃ ἀλλὰ καὶ ἵνα διδάσκη εἰς τὰς ἀνωτέρας τάξεις τῆς σχολῆς ὅσα μαθήματα καὶ ὅσας ὥρας ἤθελεν ἀπαιτήσῃ ἢ κατάστασις τῆς σχολῆς συμφώνως πρὸς τὰς ἀνάγκας τοῦ τόπου καὶ τὰ ἐν Ἑλλάδι σχολεῖα καθ' ὅσον ταῦτα συμβιβάζονται».

SUMMARY

Sofia Iliadou-Tahou, *Communal Education in the Ecclesiastical Province of Kastoria*

The archive of the Diocese of Kastoria was found in sacks under the altar of a church near the cathedral. Unpublished and unsorted, it consists in a large number of loose manuscripts relating to the financial affairs of the schools of Kastoria and the appointment of teaching staff in the period 1840–1886.

The importance of the archive lies in the fact that it is the only extant source of information about local history in the period in question, and it is of vital importance for reconstructing educational activity in the town.

The archive stops at 1886, which was when the removal of the school to its new premises was completed. For the period between 1886 and the time when Kastoria was incorporated into the Greek state, there is no primary archival material relating to the Kastoria area and its schools.